

ВЕЩТА СТИЦИ И И Литературен ВЕЩТА СТИЦИ И И

(Не)исканият юбилей: 100 години Георги Джагаров

- Михаил Неделчев:
*За антологичната книга
„Понякога“*
- Пламен Дойнов: *Георги
Джагаров и Димитър
Методиев като автори на
националния химн*

Архив

- Слово-наздравница на Тодор Живков от 15 април 1966 г.
- Георги Джагаров в спомени на съвременници
- *Георги Мишев на 90 години*
Никола Иванов

Гласовете им чуваме

- Пенка Ангелова

Вниманието на малките

- Евгения Войнова

Генеalogии

- Христо Трендафилов
за „Вълшебната планина“
и след нея

Откритията на младите

- Габриела Иванова
за Полина Вигас

НЕПРЕМЪЛЧАНО

За смисъла на трудните юбилеи

На 14 юли се навършиха 100 години от рождението на Георги Джагаров (1925–1995), поет и драматург, възпитаник на Литературния институт „Максим Горки“ в Москва, автор на стихотворения и пиеси (най-известната от които е „Прокурорът“), съавтор на текста на химна на НРБ от 1964 г., част от който се пее и днес, минал през дължностите партиен секретар (1964–1966) и председател на Съюза на българските писатели (1966–1972), заместник-председател на Държавния съвет (1972–1989), сред емблематичните литературни личности на живковизма и един от най-овластените български писатели за всички времена...

Меко казано, Джагаров е възприеман днес като спорна или поне противоречива личност. Затова неговият 100-годишен юбилей тази година се оказва едновременно искан и неискан. Желан е от онези, които предпочитат да честват поета с публичния му образ на антисталинист в неговата младост, като една от звездите на ранното литературно „размразяване“, носител на „патриотичната линия“ в културната политика на комунистическия режим след средата на 60-те, за някои – добър приятел, склонен към жестове и услуги, „мъжкар“, който умее да пие и да пее, понякога не мълчи пред самия Живков, поет със запомнящи се стихотворения... Джагаровият юбилей, разбира се, е нежелан за други, които виждат в него „малкия диктатор“ в литературното поле до 1972 г., „вицепрезидент“ на *големия диктатор*, един от създавателите и обслужващите култа към Живков, пряк ръководител на кампании срещу свои колеги български писатели, разгулен „бохем“ на висша държавна длъжност, спечелил си прозвището *Оргий Джагаров*, автор на стихове, които пагат в соцреалистически капани, някои заложени от самия него... Част от тези „за“ и „против“ са наследени от надцъкването между „джагаровисти“, „заревисти“ и „левчевисти“ (по имената на тримата последни председатели на СБП в НРБ) – задкулисни битки, осеяли литературния пейзаж между 70-те и 80-те години на XX век.

Съвсем друго е с юбилеите на Атанас Далчев, Александър Геров, Иван Пейчев, Константин Павлов, Николай Кънчев, Христо Фотев и т.н. – все годишници, които стават повод за истински празници на паметта, за научни форуми, за дълбоко осмисляне на тяхното наследство...

Джагаровият юбилей обаче! Искан или неискан, във всеки случай е труден юбилей, неподдаващ се на лесно осмисляне и празнично честване. Бегло беше отбелязан от читалището в родното му село Бяла, Сливенско, с

рецитал по негови стихове на 12 юли и от писателския съюз, който присъди поредната *национална награда за патриотична поезия „Георги Джагаров“*, връчена и тази година на 14 юли пред двайсетина души (толкова се виждат на публикуваните снимки), но без специално юбилейно тържество. Не че такава тържество не е възможно, но какво би представлявало то? Вероятно не повече от камерното отбелязване на 100-годишнината на Димитър Методиев в салона „Старинният файтон“ през януари 2023 г. или пестеливото споменаване на вековния юбилей на Павел Матев в предаването „Рецепта за култура“ по БНТ в началото на 2024 г. – впрочем и двамата приживе сред най-отявлените „гразнителни“ и „опоненти“ на Джагаров. А какво да кажем дори за 90-годишнината на Любомир Левчев през април, скромно отбелязана в Националната библиотека с представяне на сборник със спомени, снимки и интервюта, съставен от дъщеря му?

Трудните юбилеи на писатели соцреалисти, с биографии на комунистически функционери и прочее „противоречиви“ следи, също имат смисъл, но само ако се обърнат с лице към цялостния образ на честваната личност. Не да я подлагат на вторична митологизация. Не да „забравят“ за пропаданията ѝ в етически и политически компромиси. Не да преакцентират нейното победение само в регистрите на епизодичните ѝ несъгласия с режима, загърбвайки унизителните ѝ съгласия. Не да *очистват* творчеството ѝ от непростижни или дори срамни творби. А обратно, да използват юбилея като подложка езиковото поведение и творчеството на тази личност на анализи, да предложат цялостен литературноисторически разказ, същностна работа на паметта – и върху нейните литературни и човешки снизвания, и върху изблиците на таланта ѝ. Давам си сметка, че искам нещо, което е на границата на невъзможното. Та нали тъкмо юбилеите за всички нас са време за апологетична почит, а не за аналитични проблематизации и изтъкване на противоречия. Почит – какво друго! – очакват и близките на честваните писатели. Но тък особено 100-годишнината на Георги Джагаров – стойностен поет и висш функционер на Живковия режим – дава възможност да бъде разказана по-сложната версия за литературата на НРБ. Трудният юбилей на един писател има и този смисъл – да предизвика писатели и литературни историци към работа върху истината за епохите и за значението на многоизмерните личности, които им дават имената си.

Броят се издава с подкрепата на „Национален фонд „Култура“

ISSN 1310-9561

9 771310 956011

Халюцинация за края на света

„Хора, Земята потъва в мъгла! Хора, Земята е чао!“
– Пански едикт по кризата с котките

Светът ще свърши и с гръм, и с хленч, разбираме от страниците на „Панспермия“, дебютния роман на Полина Вигас. Котките ще изчезнат, наред с пчелите и рибите. Температурите ще скачат по цялото земно кълбо. Природните катаклизми ще принудят хората да се евакуират от държавите си, а в даден момент и да строят Ноев ковчез до Марс... Това звучи като една неособено оригинална антиутопия, нали?

За всеобщо щастие, всъщност не е. Антиутопичното в романа е само наративен скелет, който да даде поле на далеч по-оригиналните замисли, осяществени по страниците на книгата. Полина Вигас провокира българската читателска публика с експериментална проза под формата на... рецензии на несъществуващи книги. Квизачатъци на романи, които тя самата няма време да напише, споделя авторката, може би намигайки към Борхес. Множество кратки повествователни форми, защото кой вече не страда от дефицит на вниманието? „Панспермия“ обаче успява да задържи фокуса на своите читатели както с чудатостите си, така и с чувството за хумор, вложено в творбата. Наред с всички тънки червени нишки, които скрепяват фрагментарността на повествованието в един роман, това е може би най-стабилното въже, което ще ни преведе до финалната страница. Както Красимир Лозанов, редакторът на романа, отбелязва на задната корица: „Чудесно чувство за хумор [...]. Тънко, хитро кодирано, умно маскирано – под научност, под сериозност, под каквото ли не...“. То се проявява в злостраданията, интертекстуалните препратки и дори бележките под линия. Читателят трябва да бъде нащрек, за да улови това, което е скрито и може да бъде изровено само с известен запас от знания. Романът на Полина Вигас не крие, че е насочен към елитарна публика. Но за да достигне до тази така отбрана целева група, за него трябва да се говори, така че нека продължим.

Още в началото на романа разбираме, че в него ни е представено съдържанието на блог, в който са публикувани рецензии на 42 книги, които ще ни дадат отговора за това как човечеството е намерило своята гибел. Почитателите на Дъглас Адамс вероятно тук са се подсмивнали леко. Ако започнем да броим текстовете обаче, установяваме, че те са с два повече. Приписваме това несъвпадение на опита на Полина Вигас да възпита

критическо мислене у читателите – все пак не трябва да се преповеряваме на информацията, която ни е дадена наготово. Независимо дали става дума за естествен или изкуствен интелект.

А темата за ИИ е една от основните в „Панспермия“. От авторката разбираме, че за нея е любопитен фактът, че програми като Chat GPT са способни да *халюцинират* цели литератури, когато нямат достатъчно информация, която да извлекат от мрежата. Това прави и Полина Вигас в своя дебютен роман – играе с литературни мистификации, движещи се по ръба между истината и постистината, историята и фикцията, нормалното и налудното. Това, което обвързва всичко в едно кохерентно цяло, са повествователната рамка и наративът, в който са вписани героите и случващото се с цивилизацията. Романът ни разхожда хронологично от миналото към бъдещето, за да си отговорим на въпроса: „Как се стигна дотук?“. Какво доведе до пожарите, наводненията, психопатията на хората, зависимостта ни от технологиите, нашата безкритичност към тях. И най-важното от всичко споменато – защо изчезнаха котките?

Този финален крайтъглен камък на котешко-човешката взаимна история е реквием на едно братство с Felis silvestris catus, устояло на златните времена на Бастет в Египет, гоненията на котките като сподвижници на вешниците през Средните векове, службата им за ранна аларма за химическа атака и тактилни инструменти за емоционална подкрепа по време на Първата световна война и войната в Украйна в началото на 21. век.

Ако четете този текст добросъвестно, вероятно в този момент сте си казали: „Това за котките го споменахте вече няколко пъти!“, и ще сте прави. С това бихте се сблъскали и в романа на Полина Вигас, който е изплетен от отчетливи лайтмотиви, или, нека си го кажем, от постоянни повторения. Този похват в началото очарова, в последствие озадачава, а не е изключено на моменти и да погразни. Нима през всяка една от книгите, които ще ни разкрият причината за краха на цивилизацията, прелита по един псуващ с евфемизми папагал? В една халюцинирана литература, да. Може би е по-уместно в такъв случай да си зададем друг въпрос. Кой халюцинира? Съставителят на блогоа, изкуственият интелект, повествователят, цялото човечество? Или пък самият автор на рецензията, която четете?

На ваше място бих проверила дали този роман наистина съществува.

С подкрепата на Столична община

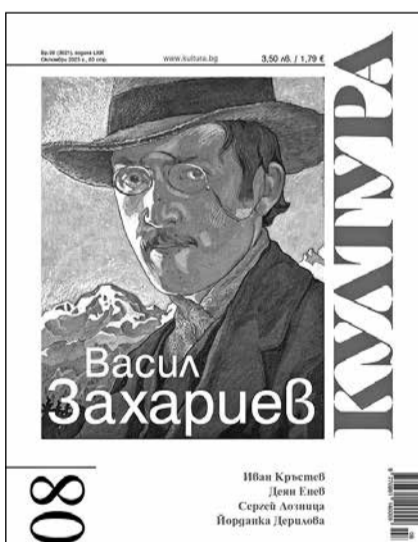
ГАБРИЕЛА ИВАНОВА

Полина Вигас. „Панспермия. Халюцинация за роман“, издателство „Жанет 45“, 2024 г.

Християнство и култура, бр. 205

В центъра на новия брой 205/Есен е темата „Актуални проблеми на православната църковност“, представена чрез статиите на протопр. Хризостом Насис *Относно „тайното четене“ на молитвите на светата Евхаристия* и на Константин Костюк *Православният фундаментализъм: социален портрет и източници*. Рубриката „Християнство и философия“ включва текстовете на Мартин Ганев *Богомислие и социално мислене при Еманюел Левинас* и на Василен Василев *Бонавентура и философията като дискурсивна практика в периода 1235 – 1273 г.*, а темата „Междурелигиозни традиции и право“ е представена чрез статията на Мария Янакиева *Парадоксът на милостта: Онтология на любовта срещу икономика на суверенитета (критика на българското президентско помилване)*. Втори тематичен център е проблемът „Християнство и история“, където са включени текстовете на прот. Сава Кокудев *Сравнителни аспекти на средновековните дуалистични ереси на Балканите – някои методологически предпоставки и примери (I)* и на Александър Смочевски *Неофициалните преговори между протопр. Стефан Цанков и гръцки църковни фактори през 1936 г. в Атина за възможностите за вдигане на българската схизма*. В броя също е отбелязана и 75-ата годишнина на „Томас-Институт“ чрез приветственото слово на неговия директор проф. д-р Андреас Шнеер и с текста на Георги Капривев *Какво общо имат философията и историята на философията?* Рубриката „Християнство и изкуство“ включва статията на Слава Янакиева *Движението в църковната драма. Генезис и символна рамка*, а броят е илюстриран с фотографии на Яна Момчилова от ежегодния Поклоннически път от Велико Търново до Рилския манастир и от румънския манастир „Дервент“.

Сто и тридесетата годишнина от рождението на художника Васил Захариев (1895–1971) е темата на новия брой 08 на сп. „Култура“. Как един от бащите на българската графика разполага творчеството си между Великата рилска пустиня и модерността? – гледните точки на Любен Домозетски, Милена Блажиева и Владимир Свинтила. И още в рубриката „Идеи“: Иван Кръстев и Ленард Бенардо – „Защо сравняваме настоящето с миналото“; Жан-Франсоа Колосимо – „За Каролинска Европа и тихоокеанска Америка“; Сергей Жадан – „Да свидетелстваш и да обичаш“; Рей Кърцуайл – „Бъдещето на интелекта“. И още: интервюта със Сергей Лозница, Деян Енев, Йорданка Дерилова, Владислав Симеонов, Мачей Дригас. Фотографиите в броя са на Георги Панамски, а разказът е на Николай Петков.

НАГРАДА

Марко Ганчев е носител на Голямата награда на Портал Култура

Портал Култура връчи за дванадесети път своите *Годишни награди за литература и хуманитаристика* в Деня на народните будители.

Проза

В категорията „Проза“ Първа награда получи **Пламен Антов** за сборника с разкази „Нагоре по реката назад“ („Жанет 45“, 2024 г.) заради „майсторството, с което превръща пътуванията в пространството и във времето в художествено преживяване“. Втората награда в категория „Проза“ бе присъдена на **Георги Б. Геров** за романа „Отвъд спирка „Свършена““ („Жанет 45“, 2024 г.) заради „разказваческото му умение да облече в думи вечните теми за самотата и любовта“.

Хуманитаристика

В категорията „Хуманитаристика“ първа награда получи **Виолета Дечева** за монографията „Властта на театъра. За пренасочването на националната идентичност“ (НБУ, 2024 г.) заради „проницателното описание на процесите в българския театър и на създаването на националните митове“. Втората награда спечели книгата на **Кирил Карталов** „Цветята на нациите. Пилигрими по Камино де Сантяго“ („Сиела“ 2024 г.) заради „изследователското умение, с което анализира географията на спасението и пилигримството в Европа“.

Виолета Дечева, 1 ноември 2025 г. Сп. Иван Шишиев

Специални награди

Голямата специална награда на Портал Култура получи **писателят Марко Ганчев** заради „неговия безспорен принос в българската литература като поет и преводач и заради безкомпромисното отстояване на истината в трудни времена“. Специалната награда на Портал Култура получи преводачката **Анна Златкова** заради „нейните преводи от испански език, които обогатиха българската култура с творби на Хорхе Луис Борхес, Октавио Пас, св. Тереза Авилска и св. Игнаций Лойола“.

Специални награди на Фондация „Комунистас“

Първата от тях бе връчена на художника Ясен Пюзелев заради „изключителния му принос в оформлението на книгата и неговите шедьоври на илюстрацията като „Алуса в страната на чудесата“, „Дон Кихот“ или „Оливър Туист““. Специалната награда на Фондация „Комунистас“ за принос към гражданското общество бе присъдена на **Крум Зарков** заради „гражданската му доблест във време на решаващ за страната ни избор“. А наградата за „доброеяние“ бе дадена на отец Григорий Иванов заради „неуморната му дейност в помощ на бедните и изоставените, следвайки примера на своя баща отец Иван Иванов, основател на домовете в Нови Хан и Якимово“.

Честито на отличените!

„Ах, тази пролетна Марица!“

Мими Михайлова, позната в литературните среди с поетичните си книги и литературноисторическите си изследвания върху автори от българската класика, този път ни поднася сборник с разкази под заглавие „Игра на живот“. Авторката е предпочела да обособи двадесетте разказа в три цикъла: „Вибрации“, „Майстора и Музата“ и „Семена на времето“. Включените в сборника разкази се отличават със своята изявна краткост; още в първите страници изпъква фактът, че Мими Михайлова владее трудното изкуство да разказва пестеливо, с лекота, без излишно словесно разточителство и стилистична натруфеност. Забелязва се, че душевните състояния и терзания на героите се предават с простота и безизкусно; диалозите са изчистени до краен предел. Нишките на темите, случките и героите се извеждат от познатото ни до болка всекидневие, което сме свикнали да обозначаваме като сиво и отегчително, но авторката притежава уменията да ги прекрои в художествени и хуманистични послания. В първия цикъл преобладават разкази от обикновения живот, който ни заобикаля; често читателят остава с убеждението, че сюжетите са почерпани от неговата улица, не го напуска усещането, че е съсед и колега с героите и героините, с които се среща или се разминава всеки ден. Затова ул. „Младежка“ от едноименния разказ я възприема като топос в квартала си. Четирите разказа от втория цикъл обединява темата за изкуството (живопис, музика, литература, танц); за възхваленото и сблъсъка на творческия порив с бита и реалността. Определено силен и сполучливо изграден е разказът „Майстора и Музата“. Струва ми се, че основният персонаж в тези къси и наситени с поетичен заряд разкази е Времето. Не философската категория с иначе мъглявата дефиниция, а екзистенциалното Време, което отлита и променяйки нас, променя и света около нас. Или обратното. Заличава или задълбава следи, придобива неподозирани измерения, придава друга форма на чувствата, запълва с ново съдържание изконни ценности, поражда носталгия, самото То се превръща в спомен – приятен или тягостен. Със своето неотменно движение То хвърля в ужас, всява страх у простосмъртните герои на разказите, че няма да успеят да нагребат оВреме с пълни шепи от всички предизвикателно прелестни дарове на живота; от всичко онова, което те смятат, че им се полага по право и принадлежност. Неслучайно в някои от разказите героите (особено героините) са в състояние на трескаво търсене на щастието, на абстрактната в същността си външна и вътрешна хармония, на ненасищащото се житейско удовлетворение. Впрочем те са нещастни и неудовлетворени точно в своето щастие и удовлетворение, което често ги кара да се впуснат в търсене на нови усещания, приключения и трепети. Вместо омиротворение и

душевно спокойствие, уравновесеният живот отваря пропаст пред една от героините, липсата на тръпката от „инфаркното събуждане“ обезсмисля живота ѝ, притъпявайки сетивата („Юбилей“). С цялата си незаобиколимост Времето се изпречва пред героинята и в срещата разминаване (или разминаването среща) с устремното някога в бъдещето момче от отлетялата младост („Басейнът“); То среща една от героините с колегите от университета след много години, за да я накара да осъзнае силата на слабостта си („Кройцеровите“). Не на последно място, точно Времето превръща живота, житейската орисия, отредения земен дял на човека в палимпсест – ръкопис, написан върху друг изтрим текст („Стая на час, или чекмедже за сенки“). Наративът в разказите външно се лее тихо и успокоено, съвсем като Марица през лятото, но същевременно той е гостатъчно силен, прозрачен и буен – като същата река през пролетта и есента, когато се отразяват и предават вътрешните душевни преживявания на героите. По такъв начин вече споменах и основния топос, който не запълва, а просто пресича и протича през голяма част от разказите – това е точно Марица, назована често директно, а понякога завоалирана като Рекама. Възщност точно тя свързва Харманли и Пловдив, двата града с плътно присъствие в биографията на авторката: в първия тя не само се ражда и прекарва детството си, а и опознава героите си, които населяват страниците на разказите ѝ, докато в другия завършва университет, реализира се професионално и живее. Така че невписаното подзаглавие на сборника според мен е „Маришки разкази“, което би било и в унисон с една наложил се през последните години традиция в българската литература. В предложения сборник отчетливо се долавя и присъствието на Пловдив като топос, с хълбока на хълмовете му, с насечената му топография, която героите обхождат в унес или душевна възбуда. При изграждането на разказите си Мими Михайлова се опира на преживени в детството си случки, често се връща към него. Известно е, че споменът автоматично генерира силна струя носталгия; воденици, мелници, лековити билки, самсар, кладенец на тревясалия двор на родната къща ни помагат да се пренесем в заличения вече неравен свят на онази Тракия от детството ѝ. Бързам да отчета, че чисто биографичното начало

умело е надмогнато чрез охудожествяването на факта, чрез превръщането му в художествено прозрение. Да, в разказите се долавя пулсът на гревна Тракия, но не с чернозема, а с фолклорните ѝ пластове и народна митология, с поверията и легендите, мъдро предадени и пренесени от бабата и дядото, от съседката („Семена на времето“). Опитих се да споделя наблюденията си и да изтъкна само някои от художествените достойнства на разказите в сборника, сполучливо озаглавен „Игра на живот“. Впрочем какво е животът? Игра? Или... А какво сме ние, хората? Семена на времето? Или... Това са само два от множеството други въпроса, които неминуемо ще изникнат пред читателя след затварянето на последната страница. И ще го провокират сам да си търси и намери отговорите.

ХЮСЕИН МЕВСИМ

Мими Михайлова, „Игра на живот“, Коала прес, Пловдив, 2024.

ЗАПОВЯДАЙТЕ!

Можете да си купите „Литературен вестник“ на хартия на следните места в София:

Книжарница „Нисим“

Книжарниците на Софийския университет в Ректората

„Български книжици“

Книжарницата на „София прес“, „Славянска“ №29

Книжарница на „Граф Игнатиев“ № 38

Книжарница „Гринуич“

Книжарницата на „Шейново“ №13

Книжарницата в подлеза на „Плиска“

„Хеликон“ на пл. „Славейков“

„Хеликон“ на „Съборна“

Книжарницата във Френския културен институт на „Славейков“

Книжарница „Светофар“ в безистена на „Славейков“

Метростанцията на НДК, входа откъм пилоните

Подлеза на Орлов мост

Вестникарницата на ъгъла на ул. „Л. Каравелов“ и

„Граф Игнатиев“

ТЪЙ РЕЧЕ РЕДАКТОРЪТ

„Литературният персонализъм“: идея и значение

Вече обявих в една предишна „Витрина“ на „Литературен вестник“: *Изключителна рядкост е да срещнем книга, която представлява истински български принос в световната хуманитаристика. В общо 22 етода Михаил Неделчев обзирава, разпростира, обобщава, профилира своя концепт за литературния персонализъм, за да изгради неговата история, теория и система. Разбира се, идеята за персонализма съвсем не*

е нова и не принадлежи на проф. Неделчев, но именно литературният персонализъм е негово ключово авторско предложение, изработено първоначално върху терена на българската литература и култура и намерило днес своите разностранни проявления в множество времена и пространства. Така е демонстрирана трудно постижимата диалектика на литературознанието: литературната история се възлъчва в теория и обратно – теоретическите построения подкрепят и обосновават историческото познание. Виртуозно и убедително.

Сега – малко по-бавно.

Когато през 80-те години на ХХ век Михаил Неделчев лансира понятието *литературен персонализъм*, никой не подозира, че във времето то ще се окаже една от най-

влиятелните идеи в българското литературознание. Впрочем и самият Михаил Неделчев тогава напълно не си дава сметка за потенциала на това словосъчетание, затова десетилетия отлага неговото по-прецизно обосноваване. Прави обаче друго: започва да *проберява* понятието в конкретни литературноисторически казуси и контексти – особено в епохата между 1904 и 1912 г., за която твърди, че е *същинското време на българския литературен персонализъм*, което ще рече: „прекомерно внимание към биографичното“; „време на победа на културния над политическия персонализъм“; личностите – „около тях се подрежда литературата, те са емблематичното за епохата, творбата е значима най-вече защото е създадена от един или друг писател“; „преместването от вниманието към общественото служене, от учителния патос в моралистичен план към автобиографическата ориентация на творчеството (именно към твореца, художника, артиста), но с мисъл за сакралността и уникалността на творческия акт“; „личността се превръща във фундаментална онтологическа категория“; литературният персонализъм е „тематичен проблем на творбата, но засяга и формите на самореализация на писателската личност“ и т.н. През последните три десетилетия Михаил Неделчев приложи идеята за *литературния персонализъм* в практиките на литературната история и видя с очите си как понятието натрупва още и още употреби, обраства със значения (поякотога неточни и дори произволни) в изследванията на други литературоведи, докато накрая сам най-после реши изчерпателно да обоснове и концептуализира откритието си. Така пред нас е този своеобразен *учебник по литературен персонализъм*. В него авторът подрежда понятия,

правила и изключения, за да систематизира в 22 подглави литературния персонализъм като исторически феномен, теоретически инструмент и естетико-критическа платформа. Това е поредният цялостен принос и пример на Михаил Неделчев *как се прави литературна история*, основана на традициите на личностното форматизиране на българската литература. Този път обаче М. Неделчев е задълбочил и разширил обхвата на понятието, проследил е неговото потекло и интердисциплинарните му приложения, проекциите му в чужди литератури и култури, за да го превърне едновременно в *инструмент* и в *обект* на изследване, в истински *историко-теоретически концепт*. Това е правене на *теория на литературната история* с размах, който дефинира принципи и сътворява сюжети, въвеждайки ни в самата работилница на миналото, при чудото на проглеждането и узнаването. Нека повтора: Концептът за *литературния персонализъм* е сред най-значимите приноси на българската хуманитаристика в световната литературна теория и критика.

ПААМЕН ДОЙНОВ

Михаил Неделчев. „Литературният персонализъм“. Изд. „Сиела“. С., 2025, 208 с., 25 лв.

Катерина Василева.
„Земята на големите грешки“. Изд. „Жанет 45“. Пловдив, 2025, 68 с., 14,67 лв.

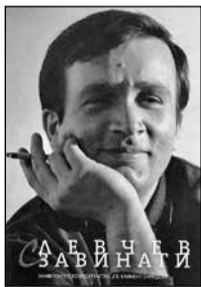
Има още време до края на 2025-та, но гали да не избързаем да кажем, че пред нас е най-силният лирически дебют за годината? Издадена в резултат на първото място на авторката в младежкия конкурс за поезия „Веселин Ханчев“ (2024), тази стихосбирка избоблява от имена, места, времена, истории. Самият почерк на Катерина Василева изисква създаването на по-обемни текстове, сякаш за да събере всички същества, измерения и отношения *по света и у нас*. Това е дискретната автобиографичност на един едновременно детски и пораснал лирически аз, който в едва 36 стихотворения преплита *интимно и глобално* в къбо от лични и семейни драми, в екологични катастрофи и войни, в чужди и наши спомени за лагери, преименувани мюсюлмани, мъртви тлолену и прочее жертви на „големите грешки“. Умението да говори в първо или трето лице през серия от персонажи показва, че писането на 24-годишната Катерина Василева притежава в памет, и съпричастие, и изповедност за няколко български поколения.

Стефан Дечев.
„Съединението срещу Загдулисието. Политика и памет (1885–1998)“. Изд. „Жанет 45“, 2025, 480 с., 31,29 лв.

Стефан Дечев е сред малцината историци днес, които знаят, че едно събитие продължава във времето

и след приключването си. Как продължава? Казано накратко, чрез употребите на паметта. Затова в неговата монография за Съединението само първите стотина страници са посветени на конкретния акт и подготовката му, а останалите 350 страници – на партийните, партизанските, юбилейните, комунистическите и прочее целесъобразности при отбелязването му, чак до обявяването му за официален празник през 1998 г. Тук съществена роля играе позиционирането на Съединението срещу антагонистичната сила на „Загдулисието“ – руския царски двор, Азиатския департамент в Петербург и руските дипломатически служби в София и Пловдив. Не само събдяването на акта от 6 септември, но и утвърждаването му в българската колективна памет се осъществяват в сватка именно с това руско и проруско *загдулисие* – вековна история, която книгата на Стефан Дечев разказва убедително и увлекателно.

„С Левчев завинаги“.
Съст. Марта Левчева. УИ „Св. Климент Охридски“. С., 2025, 256 с., 25 лв.

Книгата може да бъде възприета като жест на изпълнен семеен или *дъщерен дълг* – дъщерята Марта Левчева е

компоzirала книга за своя баща по повод 90 години от рождението му. Преценено с тази мярка, изданието прилича на нещо като *споменик-албум* с мемоарни фрагменти и снимки, интервюта и ескизи. Преценено с мярката на професионализма, забелязваме преувеличения и липси – митологизации, автомитологизации, пропуснати библиографски данни и пр. При всички случаи обаче книгата съдържа десетки гледни точки към творчеството и личността на Л. Левчев, затова я препоръчвам на литературните историци.

Разомагьосване на планината

Христо Трендафилов

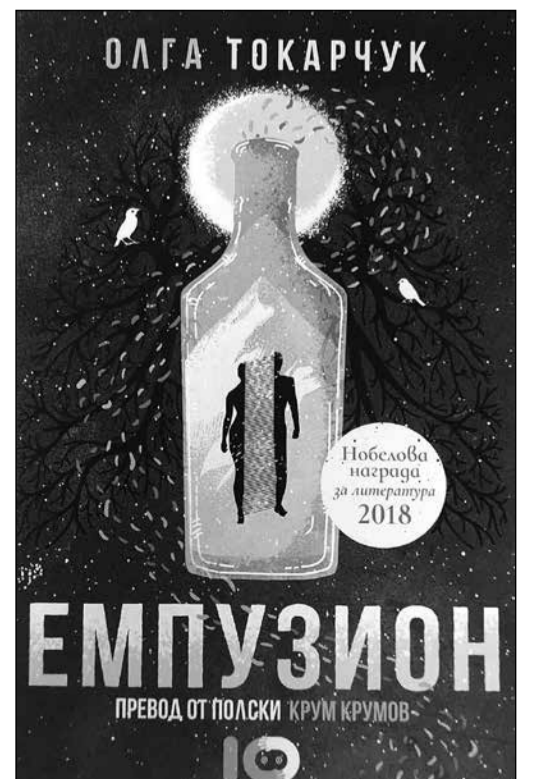
Всепризнато е, че романът *Вълиебната планина* на Томас Ман, публикуван през 1924 г., е един от най-забележителните романи на ХХ век. Неговата поражаваща поетика се активира закономерно в предвоенни и следвоенни ситуации, каквато е и днешната. Творбата формално повестува за живота на обитателите на един санаториум, отнася се към жанра на *образователните романи* и е един вид *педагогическа провинция*, място за идеен дебат, предизвестие за война и предверие към нея. Писателят нобелист е роден преди 150 г., годишнината е отбелязана и у нас (вж. ЛВ, год. 34, бр. 22 от 2025). Като разновидност на романа, *Вълиебната планина* е и функционален заместител на полифоничната му версия, романа-дебат, който става предмет и на литературната теория. През 1929 г. излиза монографията на Михаил Бахтин *Проблеми на творчеството на Достоевски*, чиито следващи издания от 1963 г. насам се публикуват под надслов *Проблеми на поетиката на Достоевски*, бълг. превод е от 1976 г. и е на К. Г. Попов. В нея се отстоява тезата за романа-полифония и главните нейни оркестранти, героите мислители и идеолози, такива са Родион Раскольников, княз Лев Мишкин, Николай Ставрогин, Алексей Кирилов, Иван Карамазов, Великият Инквизитор. Във *Вълиебната планина* подобни персонажи са Сетембруни и Нафта, донякъде и Ханс Касторп, който постепенно се превръща от пасивен слушател и възприемател на идеи в участник в тяхното обсъждане. В романите на следовниците на Томас Ман точно този тип герой изглежда и от самостоятелно мислеща личност се претрансформира в направляван и контролиран от автора резоньор. Произведението става съчетание на изкуствоведски трактат, рекламно-туристическа дескрипция, политически коментар и футуристична прогностика, представени на медицинско-любовен фон; късна версия на сантиментализма с неговите упоителни паркови разходки и очарователни лирични разговори, същевременно мек и комфортен вариант на романите за затвори, каторги, приюти. Прегледите, диагнозите, рецептите и медикаментите остават на заден план. Това е уютно обзаведен мирновременен окуп, където част от социума се снишава в целебна и предзапокойна мимикрия или в очакване да бъде мобилизирана и включена в събития, вещаещи смърт, разрушения и неизкореними душевни травми. Романът има своите предшественици в немската литературна традиция и в еволюцията на самия писател: в общи линии следва сюжетната схема на разказа на Т. Ман *Тристан* от 1902 г. Разказът на свой ред е повлиян от новелата на Ернст Теодор Амадеус Хофман *Светникът Креспел* (1818), съставляваща и втората част на операта *Хофманови разкази* от Жак Оффенбах (1873). И в двете творби героите са талантиливи музиканти, на които е строго забранено да пеят и музицират по здравословни причини. Те живеят затворено и уединено, в един миг обаче екстазът на потиснатото изкуство избликва, голямата музика напират неустойчиво в тях и следва неминуема смърт. Книгата е замислена преди *Първата световна война* като сатира из битието на медиците, но се оказва роман на идеите, където в затворено и частно пространство е обрисувана картина на тогавашното европейско мироздание. Според класацията на авторитетното немско седмично списание с милионен тираж *Der Spiegel* през 2024 г., включваща мнението и на читатели, и на експерти, и в двата случая първо място в немския литературен канон заема *Вълиебната планина*. Роман за възпитанието и съзряването, но и за застоя, деградацията и бягството от деятелния живот в удобствата на изолацията, вегетирането

и безпроблемното стареене; черти, отличителни за декадентското съзнание според безспир повтаряната Сюзан Зонтаг. Обитателите на санаториума водят оживени дискусии както върху многовековни, вечни проблеми (дух, материя, свобода, прогрес), така и на актуални, жизнено-трептящи теми – съдбата на Европа, визионерско-профетическо вникване в нейното бъдеще, водещо към неизбежни сблъсъци и катастрофи. Внимателно следящ новостите в парансихологията, особено откритията на Фройд, по-късно и на Юнг, писателят се спира на архетипите на безсъзнателното и на свързаните с тях буржоазни предрасъдъци. Независимо че романът отправя посланията си от установения обичаен режим в санаториума, той неизменно стига до гълбините на сложна и нерешима метафизика. Така обикновените природни атрибути се трансформират в многозначни символи, най-близък пример ни дава самата планина, която е първо оздравителна климатична зона, а след това за болни от туберкулоза. Но тя е и митологическо пространство, и ницшеански духовен връх, и вавилонска кула, в която се смесват различни езици, и почти херметически затворено пространство, където героите се учат и възпитават. Този солиден цивилизационен масив, наситен с мащабни внушения, е твърде тежък и дори непосилен за продължаване, подражание и адаптация, каквито виждаме през последните години (имало ги е и преди, напр. в *Санаториумът Арктур* на Константин Федин, 1940). Днешните продължители на *Вълиебната планина* се отдалечават от него поради следните липси:

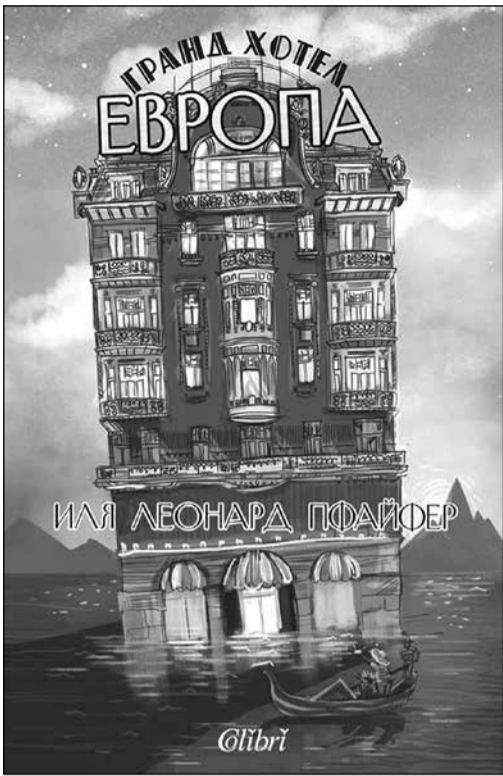
1. Няма и е невъзможно да бъде използван, както прави Т. Ман, национален и същевременно световен мит, митът за минезингера Танхойзер и приковалата го в планината Венера. Героят се съотнася с Пърсифал, комуто посвещава рицарска поема Волфрам фон Ешенбах.
2. Липсва и античния мит – за Цирцея и омагьосания от нея Одисей.
3. Митът при Т. Ман е неотделим от музиката, особено от тази на Рихард Вагнер, липсва както митът, така и музиката.
4. Традициите на възпитателно-образователния немски роман, възхождащи особено към *Вилхелм Майстер* на Гьоте.
5. Известни и разпознаваеми в своето време личности – философът Дьорд Лукач, писателят Герхард Хауптман.
6. Осмисляне и актуализиране на руската литературна традиция, която Т. Ман ценя високо: взаимоотношения *Лекар – пациенти – институция* в повестта *Палата № 6* на Чехов, полифонията в романите от *Петокнижието* на Достоевски. Реалните прототипи на героите във *Вълиебната планина* съвместяват и черти от образи на Достоевски, особено от романа *Идиот*: **Сетембруни** – черти от *Хайнрих Ман*, по-голям брат на автора, с когото не е в добри отношения; **Нафта** – *Дьорд Лукач*, философ марксист, крупен специалист по романа, с него води препуска; **Пеперкорн** – писателят нобелист *Герхард Хауптман*, който след като се познава в романа, пише оплакване; **Доктор Кроковски** – частично *Фройд*. Влияния от романа *Идиот*: **Клавдия Шоша** – *Настася Филиповна*; **Пеперкорн** – *Парфен Розожин*; **Ханс Касторп** – княз *Лев Мишкин*, донякъде и *Альоша* от романа *Братя Карамазови*. Описаният санаториум *Бергхоф* за туберкулозни е изолиран от света. Обитателите са люде от различни народности: немци, италианци, руснаци, нидерландци и англичани. Те живеят в свой забавен и полусънен ритъм, който е далече от суетата на предишния забързан свят. Разходките в планината, съзерцанието на природата, любовните интриги и безкрайните философски, научни и политически дебати водят към

чаровна загуба на време, която героите не преживяват трагично, не го дият педантично, както е в излезлия две години по-рано роман *В търсене на изгубеното време* на Марсел Пруст (това ги избавя от нелицеприятните митове за френския писател: графоман-мемоарист, въл сноб, нещастен астматик, подбизащ с унила и безсмислена дребнавост отминали и случайни подробности). Неизбежните последици от болестта обитателите обезсилват чрез меланхолията на едно монотонно и относително безпроблемно съществуване.

Това са главните видими липси у продължителите – подражатели и пародисти на *Вълиебната планина*, особено у съвременните, които силно съкращават перспективите за идейно-философска реципрочност при адаптацията на романа в друс, днешна пространствено-времева среда. Тези дефицити обикновено се пропускат от критиката за сметка на перчемлия апологетика и ококорена възхита от наистина успешните страници. Ала само с нея не ще отидем далече. Подражателите на Т. Ман могат да отразят даден вид нагласи, предвоенни, собствени, социални, футуристични, като се опрат първо върху своите традиции, а не да пишат през индигото на чуждата класика. Възможно е и претворяването на мирови мит, макар това да се сблъска с неверието в способностите на авторите да го интерпретират подобаващо. Типичен пример у нас е снизходителното отношение към заслужаващите по-сериозно внимание опити на Георги Марковски с новелата *Повест за Истатко Бирков* и с романа *Хитър Петър* (Вл. Свинтила); то бе направо отрицателно (Т. Жечев и др.), с малки изключения (С. Янев) към близкия като замисъл роман на Марковски *Разказвачът и смъртта*. Но при нашия прозаик става дума за друг роман на Т. Ман, за *Доктор Фаустус* и облог с дявола. Все пак обща поражаваща черта у Т. Ман и у следовниците му е реалното пребиваване в реално-символически санаториум с лечебна цел. Общи са и разговорите, и дискусии, които се водят. При немския класик те са по-дълбоки, философски, при другите са по-повърхностни и засягат близък и належащ кръг от въпроси. Естествено, това е негодатно и за да се запълни идейно-интелектуалната празнина, се прибегва до маниерно складиране на цитати от световни мислители и творци, като се започне от Античността, мине се през Средновековието (Августин е блажено задължителен) и Ренесанса, и се завърши с някой друг съвременен корифей. Нобелистката Олга Токарчук ги изрежда в края на книгата си *Емпузцион*, те са 38 парафразирани и 3 цитирани точно, сред тях френските са само 4, няма нито един руски и славянски автор. Озадачаващо е за писател, започнал да пише с псевдоним,

считаващ лично име и топоним от романа *Война и мир*, Наташа Бородин. За Токарчук е писано твърде изобилно, включително и в нашето литературознание и критика, особено отзивчиво към литературата, сътворена от автори в бившия соц. Тази нашумяла прозаичка е родена през 1962 г., както и другите романисти, вдъхновени от планината на Т. Ман. Нейното поколение се появява през 60-те – години на поне пет световно значими политически събития: Карибската криза, Войната във Виетнам, Пражката пролет,

не само се втурват в белетристиката, но и бързо си ограждат и запазват платонически участък. Подобни акценти се долавят в нидерландския автор **Иля Леонард Пфайфер** и неговия роман *Гранд хотел Европа. Новата Вълшебна планина*. Публикуван е през 2018 г., а българският превод на Мария Енчева е от 2022 г. Тук в спектакъра от минали и сегашни европейски проблеми е вмесен и културният туризъм, чието присъствие става все по-осезателно и все по-застрашително. Привеждаме

някои характерни цитати по указания български превод, даващи представа за литературната и житейска позиция на Пфайфер:

с. 40. *Историята се дава в миналото си. Така става, когато историята ти е пребогата.*
с. 41... *Многовековният ни опит с чуждите завоеватели ни е научил да проявяваме дълбоко вкоренено недоверие към всяка власт.*

с. 61 – *Европа тъне в носталгия...*

с. 61 – *Историята на Европа може да се опише като история на копнежа по история... в основата на всяко нещо...*

с. 137 – *Европа се е превърнала в музей на открито, във фантастичен исторически парк за туристи.*

с. 254 – авторът се спира накратко и върху Балканите, по-точно на безвкусицата в урбанистичното устройство на Скопие, един измислен, фалшив град. Пфайфер го вижда като **националистичен диксиленд**, в който безцеремонно шестват пошлани паметници, бедността и мизерията се прикриват чрез съчинено и помпозно разрасено минало.

Дискутира се и проблемът мъже – жени, вставена е новела за Караваджо. Но като цяло това са мисли, вложени в културно-исторически трактат и в повествование без сюжет, без интрига и без религиозни спорове; често надделяват репортерските и пътеписни наблюдения и заключенията на един политически коментатор. Като цяло романът *Новата Вълшебна планина* има широк рецептивен диапазон, но е със забишени от критика и читатели естетически достойнства. Чете се леко и бързо и това е обусловено от неговата животрептяща повърхностност и репортажна злободневност.

От същата генерация е роденият през 1962 г. писател, комедиен артист и музикант Хайнц Шрунк, автор на романа *Вълшебната планина 2, Zauberberg 2*. Творбата е видимо вдъхновена от *Вълшебната планина* на Т. Ман, роман, излязъл 100 г. преди него, през 1924, т.е. *от планина на планина и от век на век*. Титулната корица е иронична реплика към филма *Терминатор 2* с Арнолд Шварценегер и дава ключ към осмисляне на романа като своеобразен белетристичен *франчайз*. Франчайзите в киното са достатъчно популярни, радват се на масова аудитория и респектиращ касов успех и изброяването им не ще затрудни никого: *Джеймс Бонд, Междузвездни войни, Хари Потър, Властелинът на пръстените*, упоменатият *Терминатор, Батман, Карибски пирати, Хрониките на Нарния, Мисията невъзможна, Матрицата*. Класиката се масовизира, а културата се трансформира в субкултура, а оттам пътят до ерзаца и кича е съвсем кратък. **Не е ли макиго-планинската кампания една актуализирана травестия на класиката от преди век, в която се намесват пародията, франчайзът – също така пародиран, римейкът, ремиксът, кавърът, хорът и**

рекламният туризъм – като част от глобализацията и едно неясно и тревожно очакване?

Продължения, адаптации и преправки на известни творби има през всички епохи, напр. на *Илиада* и *Одисея* се правят още в Античността, а във Византия са известни пародийни преработки и назаждания към християнството. Както сочи литературната история, продълженията не се отличават успех и не се четат, но не затъмняват славата на първоизвора и почти се забравят. Между многото примери ще споменем поне неувачните продължения на *Тримата мускетари* на Александър Дюма – *Двадесет години по-късно* и *Десет години по-късно*; на *Под игото* на Вазов – *Нова земя*; на *Цената на златото* на Генчо Стоев – *Завръщане*. Всичко е умалено, на места дори съвсем минимализирано. Съкръщаване на мащабите, травестия на голямото, битовизация на дълбокото, замяна на стария, с класически основи философски дебят с мъдроподобни напъни, имитация на полифоничност и разбира се, влиянието на масовата култура, нахлула безпрепятствено в разградения двор на съвременното изкуство, при това водеща в жанровата експанзия не е литература, а киното и близките до него екрани и медийни изотопи. Хайнц Шрунк, естествено, не е написал нова *Вълшебна планина*. В неговия роман всичко е подчинено на **редукционизма**, представено е умалено, наблюдава се снизяване и дори травестия на времето и пространството. Близостта с Т. Ман се крепи върху съзнателно оразличаване и целенасочена редукция. Главният герой Йонас Хайдбрунк, бивш предприемач, продал компанията си, първоначално иска да остане само за няколко седмици в санаториума, но остава една година, поносим и дори нищожен срок в сравнение със седемте години, които Ханс Касторп прекарва в Давос. Освен това клиниката на Хайдбрунк не се намира във високите планини, а в равнинната, благостна и безстопанствена земя на Мекленбург – Предна Померания, североизточна немска провинция в непосредствена близост до полската граница. Принизеният ландшафт е успореден на интелектуалната дълбочина на героите на Шрунк, която също е много по-плътка; в идеалния случай тези герои могат да се разглеждат само като асоциация и препратка към великия образец. За българските автори, повече или по-малко стимулирани от *Вълшебната планина*, вече е писано немалко, накратко сме се спирали върху тях и ние: Димитър Коруджиев, Емилиа Дворянова, Теодора Лилова. И за тях, независимо от успехите, особено при Коруджиев, важи необявеният принцип на **редукционизма**. Защото, за да търсиш пълен художествен еквивалент с роман на Томас Ман, при условие, че си възпитан в друга литературна традиция, е все едно да играеш шах с фигури за *Не се сърди човече*.

Плакат на филма „Вълшебната планина“, 1982

„Поезия 1965“. Изд. „Български писател“. С., 1965, 224 с., 1, 10 лв.

В тази *ретровитрина* поставяме сборници, издадени отпреди 60 години в *Юбилейната 1965-та*. Първият сборник, който включва

98 поети, повечето от които представени с по едно стихотворение, изглежда представителен за тематичния профил на годината с нейното разнообразие – от отгледани *политкоректни* кремиковски, просъветски и антизападни сюжети и образи до антисталинистски притчи и алегории в стихове на Константин Павлов и Андрей Германов например. Книгата се открива с „Южният полък“ на Петър Алишев – истинска алюзия за „рамразяването“, а по-нататък се различават *преобразените символисти* Иван Мирчев и Иван Хаджихристов, *философски възбени* соцреалисти като Димитър Методиев и Слав Хр. Караславов, стихотворения на дебютантите Николай Кънчев, Ваня Петкова и Стойчо Стойчев, намиращите се в преддебютната си фаза 24-годишни автори като Иван Цанев, Калин Донков и 22-годишният Георги Константинов... Дори преосмисленото политическо и културно отношение към „македонската тема“ личи в стихотворението „Охрид“ на Вълчо Раковски. Макар и без предговор, сборникът индиректно заявява претенцията, че българската поезия от 1965-та се стреми към *нормализиращо многообразие*.

„Искри. Литературен сборник“. Факултет по славянски филологии на СУ. С., 1965, 240 с.

След тънкия син сборник „Искри“ от 1962 г. (60 стр.) този от 1965-та е по-дебел и червен (240 стр.) и събира между меките си корици следващата генерация

автори студенти. Изданието е *ведомствено* и не се продава по книжарниците, но затова пък излиза в смайващия тираж от 3100 бройки. Така в навечерието на 8 декември – първият разрешен от властите студентски празник в НРБ – поетите Иван Цанев, Георги Богданов, Георги Константинов, Борислав Геронтиев, Йордан Палежев, Петър Анастасов и пр., част от когото през 70-те ще бъдат опаковани в понятието „тиха лирика“, загатват за разместването на идейно-тематичните и езикови пластове в българската поезия. Белетристите, сред които 23-24-годишните Георги Марковски, Димитър Яръмов и Симеон Янев, демонстрират работа върху своите *(пост)радикалски* и *(пред)инфантилистски* търсения. Като прибавим и хумориста Йордан Попов, става ясно, че от „Искри“-те през 1965-та по-нататък лумва хубав огън в българската литература.

„Националното своеобразие в литературата. Материали от една теоретична конференция“. Изд. „Български писател“. С., 1966, 380 с., 1, 36 лв.

Сборникът е издаден през 1966 г., но събира текстове, представени на едноименната теоретична конференция на партийната организация в СБП, проведена през 11–21 октомври 1965 г. В дискуссионния център на събитието застава докладът на Тончо Жечев, който предвещава едно от началата на своеобразната „консервативна революция“ в идейния свят и в културата на НРБ. Възраженията на Богомил Райнов, Георги Джагаров и сие очертават властовите граници на джигираната дискусия. Иначе *многогласието* на конференцията (37 доклада и изказвания) е привидно, а сборникът просто документираща симулативната дискуссионност.

Големият разказвач – вчера и днес

Георги Мишев на 90 години

Никола Иванов

Разказите на Георги Мишев са събрани основно в четири сборника: „Осъмски разкази“ (1963), „Адамити“ (1966), „Добре облечени мъже“ (1967) и „Бозайници“ (1982). Още първата му книга „Осъмски разкази“ разкрива пред читателя писател със силна социално-нравствена позиция, който няма да премълчава това, което се случва в живота главно в българското село, защото от там преди всичко са неговите социални наблюдения, социалният му опит. Разказите описват ежедневието и човешките взаимоотношения, като успяват да запечатат мимолетните преживявания на героите, зад които се откроява типичното, обобщаващото за времето и обществото.

В разказите на Георги Мишев силно се откроява социално-нравственият им критицизъм. Разбира се, писател от величината на Г. Мишев няма да слезе до нивото на илюстрацията, на лозунга, на оголеното внушение или елементарната публицистика. Писателските му послания винаги са облечени в ярка художествена форма. За Георги Мишев е характерно непримиримото отношение към обществените и човешки слабости, което се изразява в художествената му позиция, самоиронията и специфичния му стил на себеизразяване.

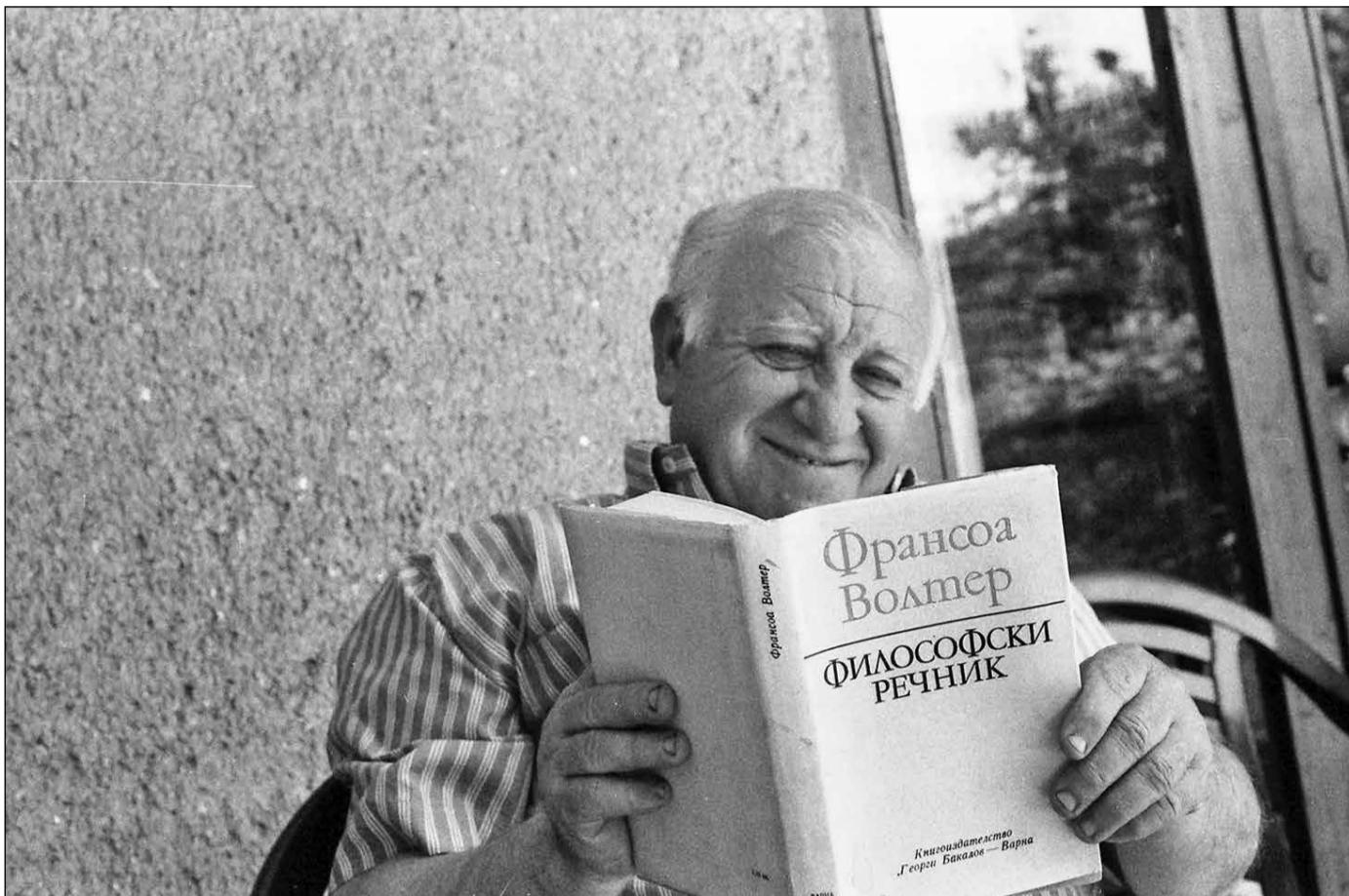
Поначало Георги Мишев е емоционален творец, това си личи в цялото му творчество. Всички негови произведения са плод на светлата му дарба, на проникновения му поглед да вижда и да отразява значимото и същественото, да стопля творбите си с човешчина, хуманизъм, с проницателна усмивка, която често е изпълнена с тъга.

Георги Мишев разчита на изживяното, на лично усетеното, почувстваното. Той не изсмуква темите и сюжетите от пръстите си, а в разказите му преобладава автентичното. Отрязъците живот осмислят разказваческата му позиция.

„Преброяване на дивите зайци“ е известен разказ, защото е филмиран. Разбира се, сценарият е разширен от Георги Мишев, но в основата на филма е разказът. В разказа кипи безсмислен труд. На фона на безцветните партийни, ОФ и профсъюзни активисти дори несъмняващият се статистик изглежда интересен персонаж. Ветеринарят Цветан зарязва болните животни, а учителят учениците си, за да гонят Михалю. Наблюдаваме как се разсипва човешка енергия в безполезна и безсмислена мероприятия. Сатиричната преминава в гротеска: как ще преброиш свободните диви зайци по този смешен и глупав начин?!

* * *

Когато разлиствам романа „Патриархат“ (2008), не мога да не спомена глава X, в която Георги Мишев разказва за писателското майсторство, за писатели като Константин Константинов, Г. П. Стаматов,

Георги Мишев, сн. Георги Панамски

Хемингуей, Вазов, Ахматова, Брюсов, Блок, Бунин, Илия Волен, Йовков, Славчо Красински, за подигравките към Асен Разцветников след 9 септември и затритата урна с праха му, за ликвидираният на прочутото писателско кафене „Бамбука“.

Авторът отрича революцията, защото тя е отвратителна със своята жестокост, насилие и античовечност. Сред комунистите има и някои като Гено Кабака, които призовават за ред, законност и човешчина, но те завършват като „класови врагове“ и „врагове на народа“ – при прасетата на Персин, или край Ловеч при такива като Газдов. Почти всички герои от книгата са действителни лица. Очевидно е, че Георги Мишев има достатъчно прототипи, някои са с истинските си имена, но и от най-дребния детайл писателят извлича характерното, за да обобщи.

Човешките драми повсеместно преминават в трагедии. Затова и сатиричната преминава в мрачна гротеска. Романът е противовес на лъжливата героична мемоарна литература, която ни заливаше преди 1989 година.

„Патриархат“ не е тенденциозна, а обективна книга. За пореден път Георги Мишев доказва, че не са по вкуса му баналните и опростени сюжети, фабули, послания, а търси сложните и обемни творчески внушения и нетрадиционни интерпретации на познати и традиционни теми и мотиви, с което категорично се утвърждава като един от най-универсалните и талантиливи наши белетристи от 60-те години на миналия век насам. Откриваме солидно конструиран сюжет, умелото му и точно изпълнение. Той е колкото в рамките на канона, толкова и извън него. Изпълнен е уверено и ненапратливо, но и трудно предвидимо. Откриваме нещо като че ли отдавна забравено, но и директно отбелязано ни към традицията и достижението на прозата ни, и същевременно усещаме нещо ново и съвременно.

Георги Мишев е майстор на словото, затова още от първата страница на „Патриархат“ ни замиришава на проза и това усещане продължава до края на творбата. Животът е показан в цялото му пълнокръвие, във всичките му проявления – любов, труд, родове, полтика, обществени отношения. Този писател е доказан сладкодумец със свое автентично творческо лице. Езикът на творбата е свеж, експресивен, богат, нюансиран. Съвсем заслужено Георги Мишев е първият носител на Националната награда „Ивайло Петров“, присъдена му през 2008 година.

* * *

Георги Мишев е сред малцината български белетристи, които предпазват от разпад непрекъснатостта на литературната ни традиция, а това е изключително важно за националната ни литература. Творбите му показват неговите способности към интелектуален труд, голямата му ерудиция и богат житейски опит. Той ги изрази в прозата си и киносценарии на култови за българското кино филми. Този писател е сред духовните изразители на отношението към негъзите както на обществото, така и на отделните персонажи в

творбите му. Някои от героите му срещаме всеки ден и често ги отминаваме, без да ги забележим. Творбите му са автентични, изпълнени с лични впечатления и остроумно разказани случки.

Георги Мишев пише увлекателно, умее да разказва сладкодумно, да създава естествена и непринудена атмосфера в творбите си. Историите, които ни разказва писателят, можем да почувстваме като свои – все едно дали живеем в заобикалящата ни реалност, изпълнена с насилници и престъпници, или търсим познание, съпричастие, общуване, страст и в последна сметка – надежда. Налице е сериозна творческа дарба, която респектира. Неговите творби облагородяват човешката душа. В част от тях писателят разглежда пустотата, бездуховността и самотата на съвременния българин. Описва родната изкривена, съмнителна, непълноценна българска демокрация, зачената в грях.

Творческото амплуа на Георги Мишев се подхранва от почувственото му отношение към преживяванията, спомена и паметта. Неговите творби са противовес на тогавашната социалистическа соцреалистическа литература, с имитацията на публичност и дискусийност, показва острия дефицит на истинност и справедливост тогава, цялата режисурата театралност. В неговата белетристика социалистическата действителност е бедствие, защото навиците, привичките и моралът на тази действителност нямат общо с порядъчността. Г. Мишев умее да напипва проблемите на времето, чрез образите да налага своите идеи, да бърка в раните и да изразява отношението си чрез писателските си послания. По косвен път този автор внушава основните идеи на творбите си. Затова е силен общественият резонанс от неговата проза.

Георги Мишев е самобитен, историчен и откъснат от историята. Дали ще пресъздава сюжет от най-близката ни история или криминален сюжет, дали ще е любовна или семейна сага, разказът му задължително ще носи белезите на мемоарното и биографично провереното. В книгите си писателят връща към живот позабравения класически реализъм, като доказва, че той съвсем не е изчерпал своите художествени възможности.

Искреното преклонение на Георги Мишев пред красотата на природата в нейния автентичен, недокоснат от човешка намеса вид, претворен в творбите му, е магия, която ни пренася в реален съществуващ свят. Неговите творби не са плод на кабинетни фантазии, а са автентичен израз на вътрешно преживяно и видно. Той пресъздава видяното и съществуващото обективно, придавайки му своето субективно светуосещане.

В книгите си Георги Мишев изразява дните си на слепи надежди, жаждата по свободата, сенките на миналото, ужаса си от безпътното в живота, търсенето и очакването на новия човек и покрусата от неслучването му, сбогуването си с илюзиите.

Георги Мишев, сн. Георги Панамски

Евгения Войнова: Книгите за деца трябва да са произведения на изкуството

Евгения Войнова (1971, София) е автор, илюстратор и графичен дизайнер на детски книги. Завършила е Средно специално художествено училище „Илия Петров“ в София и НХА „Николай Павлович“, специалност „Плакат“. Основател и управител на издателство „Давид“. Автор на над десет книги за деца, сред които „Цветна бъркотия“ (2012), „Сто жаби“ (2019), „Обувките на Лили“ (2022), „Бъркотия в кутия“ (2025) и др.

Сред призовете ѝ личат Наградата на Столична библиотека за най-четен автор в категория „Детска литература“ за 2015 г. и наградата „Бисерче вълшебно“ в категория „Начинаещи читатели (под 5 години)“ през 2020 г. Разговаряме с нея на 17 октомври 2025 г.

Евгения Войнова

„Цветна бъркотия“, „Матей“, „Давид“, „Сто жаби“ са част от заглавията, излезли изпод перото и четката Ви. С кои Ваши издания за деца се гордеете най-много?

Труден въпрос... Предвид факта, че съм автор, илюстратор и издател на книгите, обвързаността ми с всяка от тях е силно емоционална. От идеята до реализацията пътят е дълъг и преживявам толкова неща, че няма как да не са ми скъпи на сърцето всички. Обичам ги еднакво. Когато извървяваш пътя съвсем сам, около появата на всяко заглавие има цял куп емоции – и вълнение, и щастие, и очаквания, и притеснения, и непредвидени трудности... Всички тези чувства минават през мен с всяка книга. Отговорна съм както за крайния резултат, така и за всеки отделен детайл, затова се отнасям с голямо внимание. „Цветна бъркотия“ е първата книга, която написах и нарисовах. Имаше толкова много страхове и съмнения – дали изобщо да се захващам, мога ли, струва ли си... Но тя ми донесе неповторимото вълнение и облекчение от това, че преодолях страха и неувереността си. А днес, 13 години по-късно, продължавам да я преиздавам. Първите деца, които пораснаха с нея, вече са на 16-17 години... Винаги ще я обичам! Тя беше началото. Тя ме накара да повярвам, че мога да сбъдна мечтата си – от малка си мечтаех тайно да правя детски книги. Под „правя“ имам предвид точно това – да влагам в създаването им не само придобитите умения, но и личния си усет и представа за хубава книга, да се старая и да искам всичко в тях да е на ниво – от визия, до съдържание, да участвам пряко в целия процес – от първоначалния замисъл, до пълната реализация на книжното тяло. Книгата „Давид“ пък ми отвори пътя на самоиздаването и саморазпространението. С появата си шеметно раздвижи пластове около мен. След него животът ми буквално се промени – потопих се в издателската дейност и никога повече не се обърнах назад. За всяка от книгите мога да разказвам истории около появата ѝ, всяка ме е будила нощем, всяка съм я чакала, за да я презгърна... Презгърцам ги и до днес, щом се появи поредният им нов тираж. Все пак ако трябва да спомена една книга, към която имам особено пристрастие, бих посочила „Обувките на Лили“. Мисля, че там успех да постигна най-голяма симбиоза, поднасяйки деликатна тема, като появата на нов член в семейството, по нестандартен начин – всички емоции и притеснения на децата, на които им предстои тази значима промяна, са предадени през чувствата на обувките на едно малко момиченце, което отскоро има братче. Доволна съм, че успех да прелея различните емоции в този текст – от забавното начало до сантименталния финал (доста хора се просълзяват на нея, виждала съм го неведнъж с очите си). Преплетох цветовете, сезони и мисля, че успех да създам ярки характери на героите, които в случая, както споменах, са обувки – метафора на пътя, който предстои да извървят братя и сестри заедно. Откъм илюстрации си беше истинско предизвикателство, тъй като цялото действие се развива в един шкаф за обувки – няма интересна среда, няма различни планове, с които да играеш... Фокусирах се върху изразенията, в подкрепа на диалозите, които преобладават. Но да, тази книга ми е особено скъпа. Мисля, че докосва някъде дълбоко. А ако една детска книга може да те развълнува до буца в гърлото, това е добре свършена работа.

Завършили сте Художествената академия със специалност „Плакат“. По определение плакатът съдържа и двете – графично изображение и текст, като неговата цел може да бъде и информационна, и образователна. Въпреки различното поле на изява в момента, помага ли Ви наученото в Академията?

Изключително щастлива и благодарна съм, че завърших „Плакат“ при преподаватели като проф. Иван Газдов и проф. Димитър Трендафилов. Освен, че беше много интересно и полезно, буквално всеки ден ползвам наученото. На пръв поглед плакатът и илюстрацията са коренно различни – плакатът е максимално изчистен от детайли, а илюстрацията залага именно на тях. Но всъщност имат много общо – основно в мисленето. И двете изискват нестандартна мисъл и добра идея. За мен детските книги не са само текст и илюстрации. Те са съвкупност от компоненти и освен да забавляват,

вълнуват и образоват, те би трябвало да изграждат в малките читатели добри естетически критерии. Графичният дизайн е силно застъпен в специалността, която завърших, а в книгите е основен елемент за добрия краен резултат. За мен е изключително важно всеки компонент да е на ниво. Книга с добър текст и приятни илюстрации, но с лошо оформление, автоматично губи уважението ми. Всичко има значение – от избора на шрифт, през отстоянията, междуредията, въздуха в разтворите, всичко. Много държа на доброто оформление. Плакатът ми даде уменията да отсявам есенцията на нещата, погледът отвъд, играта с гуми и елементи от изображенията, които използвам както в илюстрациите, така и в текстовете.

Казват, че ако се занимаваш с това, което обичаш, няма да имаш нито един работен ден през живота си. Вие имате ли работни дни все пак?

Ако само пишех и рисувах, щях да отговоря, че нямам нито един работен ден. Но издателската дейност е свързана и с куп административни дела. Освен това се занимавам и с разпространението на книгите, което не е никак лека задача. В този смисъл работни дни имам все повече, но ги приемам като неизбежна част от пътя, по който съм избрала да вървя. Като цяло не ми тежат, защото знам какво е заложено – свободата да правя това, което обичам, по начина, по който искам. Да не зависи от никого, да правя избори, да взимам решения, да няма невъзможни неща, да няма сблъсък на идеи и критерии... Да имам пълна свобода е безценно! Държа да отбележа, че свободата е и отговорността да понасяш както успехите, така и евентуалните провали, без да има с кого да се оправдаеш и кого да обвиниш за тях...

С какво се отличава издателство „Давид“ от други издателства, които печатат книги за деца?

Има огромна разлика между това „да печаташ“ и да „създаваш“ книги за деца. Издателство „Давид“ всъщност е много различно издателство. Отличава се с това, че е фокусирано върху авторските ми книги. Отличава се с това, че не допуска компромисни издания, само защото това се търси в момента и би довело до бързи продажби. Отличава се и с това, че всеки детайл в книгите е на мястото си. Но основното, което го отличава, е отношението към книгите за деца изобщо. За мен детската книга трябва да събужда емоции – тогава оживява напълно. За добрата книга само гуми и картинки далеч не са достатъчни. Приемам издателството, което създадох и ръководя, като тих творчески оазис, като лично пространство, като галерия за душата. Със сигурност не е традиционното издателство и много държа да остане такава – тихо, ненавратливо, предлагащо докосващи, качествени книги, създадени с безкрайно уважение към децата и техните родители.

Как съчетавате триединството при издаването на една детска книга – дух, тяло, стока? С коя част от това триединство не правите компромиси?

След 7 години в издателския бранш все още не мога да погледна на книгите като на стока. Отнасям се към тях като към произведения на изкуството. Разбира се, за масовия потребител те са стока. Но за мен са жива емоция. Те са една от причините да се чувствам добре всеки ден. Те са голямата ми любов. С книгите не правя компромиси. Всяка една от тях преминава през сетивата ми. Обгривам ги, презгърцам ги, заспивам и се будя с тях. Просто ги обичам и вярвам (а и всеки ден се убеждавам), че това си личи.

Каква книга за деца не бихте издали никога?

Не бих издала книга, в която лично не съм убедена, че има смисъл от нея. Не бих издала книга, в която някой от елементите е за сметка на друг... Не бих издала книга, която не събужда в мен чувство – тъга, смях, нещо повече от подредени гуми...

Не бих издала книга, подобна на вече съществуваща, нито книга с глуповата история, като хиляди други. Не бих издала кич. Не бих издала аматьорско изпълнение. Не бих издала книга, генерирана от изкуствен интелект – това е липса на себеуважение най-напред. Не бих издала доста от книгите, които излизат напоследък на нашия пазар...

Това, че една книга се купува заради добър маркетинг, не я прави стойностна... Това е и причината да не ползвам друга реклама, освен най-честната според мен – тази „от уста на уста“ – хората сами си ги препоръчват едни на други, което ме радва безкрайно и ме кара да се чувствам спокойна, а не да мисля стратегии как да пробутам нещо на някого.

Книгите, предназначени за деца, се купуват все пак от възрастни. Имате ли наблюдения с какви предпочитания се отличават днешните родители в сравнение с предишните поколения?

Общувам с родители ежедневно – пишат ми, споделят впечатления, изпращат ми снимки и видеа на децата с книгите, а по време на изложенията разговаряме на живо. Все повече от съвременните родители обръщат особено внимание на книгите, които купуват за децата си. Естетиката е субективно нещо, факт, но все пак забелязвам, че родителите масово се насочват към стойностни книги. Все повече родители проумяват, че не количеството, а качеството работи за тях и децата им.

Какви нови тенденции виждате в детската литература в България и по света?

Тенденци има всякакви. Разбира се, следя ги доколкото мога, интересно ми е, но не съм от хората, които биха направили рязък завои заради нова тенденция. За мен е важно творецът да е искрен, да изразява себе си по естествен начин, а не да се нагажда спрямо ситуацията и модата. Вярвам, че само така крайният резултат има автентичност, която хората неминуемо забелязват. Тенденциите са важни, но смятам, че мярката е по-важна. Ако нещо не е оправдано да присъства в книгата, но е там само защото е модерно, това винаги си личи. В книгите с илюстрации взаимодействието между автор и илюстратор е изключително важно. В моя случай, предвид, че съм и двете, авторът и илюстраторът говорят на един език и се допълват взаимно. За ситуацията в България какво да кажа... Издателства за детски книги никнат постоянно, разбира се, не всички оцеляват, но имам чувството, че в последните години е някаква мода. Пазарът е пренасетен и за съжаление далеч не всичко е качествено, което прави изборът на хората по-труден. В крайна сметка всеки има право да си вярва. Дали тази увереност ще има устойчивост, времето ще покаже и ще отсее.

Каква е Вашата мечта или най-голямата Ви цел като илюстратор, автор и издател на детска литература?

Мечтата съм я сбъднала – да правя това, което обичам, по начина, по който искам. Нямам амбиции да покорявам пазари, да добивам известност, да печеля награди. Не го правя, за да се доказвам пред някого. Правя го просто защото ми доставя удоволствие. Мисля си, че ако ми костваше усилия да убеждавам хората да купуват книгите ми, под каквато и да било форма, отдавна щях да съм се отказала. Не искам да ги превръщам в ширпотреб, не искам да надничат от всяка витрина – точно обратното – бих искала книгите ми да достигат сами до своите хора, да се избират, защото се харесват, а не защото ги дава в реклами из социалните мрежи.

На интернет страницата на издателство „Давид“ пише, че издателството Ви е „история за най-голямото вълшебство – любовта...“ и че „Давид“ всъщност са книгите за обичане. Имате ли усещането, че любовта Ви е споделена, оценена и реална?

Да, вълшебство е любовта, във всичките ѝ форми. Всичко, сътворено с любов, добива друга плътност и контури. Мотото на издателството съвсем не е случайно – „Книги за обичане“. Във всяко от заглавията обичта съществува под една или друга форма. Отделно от това вярвам, че достигнали до хората, книгите, които създавам, ще бъдат обичани. И те са – какво по-голямо щастие и награда за един автор!

Разговора води ЛИДИЯ ВЛАСОВА

Изтичащото време в РАЗСТОЯНИЕТО помежду ни

Разстоянието (*La Distance*)

Текст *Туаго Родригес*, режисура *Туаго Родригес*; сценография *Фернандо Рибейро*; костюми *Жозе Антонио Тененте*; осветление *Руй Монтейро*; музика и звук *Педро Коста*

Участват: *Алисон Дешан* и *Адама Дион*
Продуцент *Фестивал Авиньон*; Копродуценти *Teatro stabile di Napoli Teatro Nazionale (Неапол)*, *Opassis Stegi (Athènes)*, *La Comédie de Clermont-Ferrand Scène nationale*, *Divadlo International Theatre Festival (Plzeň)*, *Le Volcan Scène nationale du Havre*, *Teatre Lliure (Barcelona)*, *Centro Dramatico Nacional (Магриб)*, *Malakoff Scène nationale Théâtre 71, Culturgest (Лисабон)*, *De Singel (Анверс)*, *Équinoxe Scène nationale de Châteauroux*, *Points communs Nouvelle Scène nationale de Cergy-Pontoise / Val d'Oise*, *Piccolo Teatro di Milano Teatro d'Europa (Милан)*, *Драматичен театър Пловдив*, *Espace 1789 (Сен Вен)*. С подкрепата на интеграционната програма на *École du TNB – Théâtre national de Bretagne (Ренес)*

Премиера на 7 юли 2025 г., *Фестивал Авиньон*; премиера в България на 17 и 18 септември 2025 г., *Международен театрален фестивал „Сцена на кръстопът“*, Пловдив

Красивото изкуство те хваща за гърлото още в първия миг, когато го съзреш. Неговата изящност трепти в теб и започват да извират емоциите – най-чистите, най-искрените, най-болезнените. Вперил поглед в картината, нищо на света не е в състояние да те отдели от нея. Сам си срещу изящността ѝ, пулсираше заедно в едно и изведнъж капки слъзи се стичат по широката усмивка. Щастием да си свидетел на красиво изкуство е едно от най-ценните чувства, зареждащи човека със смисъл и надежда, че светът не е толкова черен. Именно това почувствах, гледайки спектакъла на Туаго Родригес „Разстоянието“, който беше част от международната програма на фестивала „Сцена на кръстопът“ 2025. Португалският драматург, режисьор и актьор Туаго Родригес е едно от най-значимите имена в съвременния европейски театър. Роден в Лисабон, той започва кариерата си като актьор, но бързо се утвърждава и като автор, чийто почерк съчетава интимност, поетичност и дълбока човечност. Неговите текстове и спектакли се отличават с уменията да изследват крехките пространства на паметта, обичуването и идентичността, като същевременно остават достъпни и въздействащи за публиката. През годините Родригес работи с престижни театрални институции, а от 2022 г. е артистичен директор на фестивала в Авиньон – най-голямото театрално събитие в Европа. Именно там неговият спектакъл „Разстоянието“ (*La Distance*) откри тазгодишното издание. Особено важно е да се отбележи, че Пловдивският драматичен театър е сред копродуктите на спектакъла – явление, което подчертава активната му роля в международния културен обмен. Представлението бе включено в тазгодишното издание на Международния театрален фестивал „Сцена на кръстопът“ и несъмнено се откри като едно от ключовите театрални събития през тази година. За първи път се докосвам до творчеството на Туаго Родригес, което остави в мен дълбока следа. За пореден път се убеждавам, че фестивалите са изключително нужни събития, благодарение на които имаме възможността да се докоснем до работата на велики артисти, а това само по себе си е незабравим подарък.

Майсторството на Родригес омагьосва и прониква в дълбините на душата. Влизайки в залата първото, което зрителят забелязва е огромен клон, поставен в средата на сцената, а до него тревожно се лута човек. Един грамофон, една плоча и секунди до началото. Един от силните компоненти на спектакъла „Разстоянието“ е неговата минималистична сценография, дело на Фернандо Рибейро, изобразяваща

два различни свята, центрирани в кръга на сцената. Символично, вече споменатото дърво обозначава планетата Земя. Елемент, съдържащ нашият живот, организъм, даващ ни възможност да дишаме. Тук неговата зеленина е отнета, което представя разрухата на света ни. Това ни отправя към екологичните проблеми и хората, които довеждат до нашата бавна и всеобща смърт. Заг дървото се извисява червеникава скала, обрисувана планетата Марс – място, където животът е немислим, дишането трудно, но и едно от потенциалните спасения на нашето човечество. Двамата актьори, застанали в двете противоположни страни, никога не се виждат един друг, но зрителят наблюдава редуването им благодарение на въртенето на подиума. Така се създава усещане за орбитално движение, за непрестанна елипса от самота и срещи. Всеки път, когато единият персонаж е обърнат към публиката, другият изчезва, а възможността за реч се превръща в привилегия на видимостта. Тази конструкция създава невъобразим ритъм на спектакъла – текстът диша в пулса на сценичното въртене, редувайки динамични диалози и поетични монолози.

Историята на спектакъла ни пренася в 2077 г., когато човечеството вече живее на две планети, Земята и Марс. Това не е разказ за космически измерения и приключения, а дълбоко изследване на човешките взаимоотношения между баща и дъщеря, живеещи на различни планети и комуникиращи си единствено чрез гласови съобщения. Представлението прониква в крехкостта и болката от разстоянието между родител и дете и какво означава то за двете страни. Тук дистанцията е едновременно реална и символична – осемнайсетмесечно пътуване, което се превръща в метафора на поколенията, на различните гледни точки, на самото отчуждение между хората. От една страна виждаме бащата, който не може да приеме решенията и отсъствието на своето дете. Неговото желание да бъде до него не му позволява да разбере нуждите на дъщеря си и нейната необходимост да създава свят и живот, който не включва родителската фигура. Различията между поколенията и двете противоположни виждания за нашето съществуване се облъскват в бездната на неизмеримото космическо пространство.

Светът на бащата е обсебен със спомени. Той живее в разказите, снимките и преживяванията, които е имал със своята дъщеря. Миналото го гърпа като малка риба, гълтнала кука, носена по течението от бързо навиващата се корда. Премиснаваме през етапите на неговата скръб и отчаяните опити да върне детето до себе си. Истината е обаче, че всеки родител рано или късно трябва да осъзнае, че това дете вече не малко. То е стигнало до момент, в който само може да взема решения за себе си. Именно тук избликва светът на дъщерята. Тя е готова да заличи всеки един спомен, да създава нови поколения. Тя се е гмурнала в бъдещето, за което живее и работи. В един момент, обърнати лице в лице, между двамата актьори усещаме носталгията. Вперили поглед един в друг под звуците на португалска фадо музика, усещаме тяхното сливане. Разстоянието ги е сближило повече от всякога, но най-големият им враг, времето, чука на вратата. Голямо постижение на спектакъла е текстът, написан от Туаго Родригес, който едновременно следва дълбоката линия на връзката между хората, но към

това плавно и ненаатрапчиво влиза проблемите на днешния ден. Това е сценично приближение, в което телескопът на бъдещето се насочва към най-фините детайли – уязвимостта на личните отношения. Вместо да предсказва, спектакълът се вглежда в тревогите на настоящето: забързания ритъм на живота, обсебения със срокове и усещането за застой между колективни стремежи и политико-икономическа реалност. „Разстоянието“ не е хроника на утрешния ден, а поезия за нашето сега. То напомня, че сме „предци на бъдещето“ и ще бъдем съдени за изборите си.

С развитието на разговорите между двата персонажа откриваме, че дъщерята е взела решение да се подложи на лечение, което ще изтрее всичките ѝ спомени, за да може да стане част от създаването на нова утопия на Марс. Нейната памет постепенно започва да изчезва, а миговете, които имат заедно, стават все по-малко. Изтичащото време помежду им е изобразено чрез въртящата се сценична кръг. От момента, в който ние разбираме тази информация, той се задвижва плавно. Заедно с него навлиза нежно осветление на топли тонове. Постепенно кръгът засилва своето въртене, а цветовете се променят към сюрреалистични виолетови пролясъци, влизащи спомен и сън. Реалността започва да се изплъзва. Актьорите изведнъж се озовават върху циферблат на часовник, изобразявайки двете стрелки, сочещи в различни посоки. Бързината на въртежа разпуква земята, като пукнатина в стъкло, през което изтича времето в разстоянието между двамата.

Немислимо е да се говори за този спектакъл, без да се споменат актьорите Алисън Дешан в ролята на дъщерята, която играе със съдържана увереност, която постепенно се разпада. Адама Дион – бащата, разгръща цялата тежест на човек, който осъзнава, че бъдещето на детето му е свят без него. Играта на двамата е тиха, опустошителна и събрана. Те показват майсторството на това, което може да бъде силно сценичното присъствие на един актьор без излишни движения, без претенция, без силова енергия. Просто и единствено присъствие, което пулсира в цялата зала, а гласовете им трептят като музикални инструменти, хващащи те за сърцето, и знаеш, че не искаш да те пуснат.

Спектакълът „Разстоянието“ е майсторски създаден. Всичко в него е прецизирано до последния детайл. Музика, сценография, актьори, осветление и зрителите дишат в един такт. Мълчанието е по-силно от аплодисментите, тишината – по-шумна от музика в слушалки. Това е изключително нежен, чувствен и красив спектакъл, чието начало, среда и край се разгръщат като страници на книга. От една преминаваш в другата, а когато разлетиш и последната, усещаш тъгата, че това е краят. Но и осъзнаваш, че е било нужно да се стигне до него, а величието на преживяното – толкова възвращащо – те довежда до слъзи от щастие.

„Разстоянието“ разкрива сцената като място, където бъдещето се архивира, а настоящето се превръща в поезия. Спектакълът, който не настоява, а излъчва светлина. Той продължава да живее в зрителя – като застинал въздух след буря, като знак, останал в паметта, неспособен да избледнее.

АНИТА АНГЕЛОВА

„Разстоянието“ (*La Distance*), текст и режисура *Туаго Родригес*, спектакълът е показан в програмата на Международния театрален фестивал „Сцена на кръстопът“ 2025

За личната антология на Георги Джагаров от 1981/1982 г.

Михаил Негелчев

Малко въведение: Трябваше да напиша, не бе възможно да не го направя, този текст за сп. „Септември“, посветен на поезията на поета и комунистическия държавник Георги Джагаров. Загължаваше ме дългогодишното ни (макар и в последните години все по-епизодично) трапезно, кулоарно и дори за кратко време „съветническо“ битие с Председателя. Същевременно не бе възможно да се напише такъв текст за този все пак политически поет, без употребата на съвсем несвойствени на критическия ми речник изрази като например „фашисткия ад“. Бях се опитал обаче да „нормализирам“ тази лирика чрез прокараните паралели с множеството „нормални“ поети от миналото, и най-вече с трагическия поет на България Пейо Яворов и с неговата „единствена“ стихотворна книга „Подир сенките на облаците“. Вече бях отдавна потопен истински в широките полета на литературната история. Тогава, през 80-те, подготвих за „Библиотека на ученика“ на изд. „Български писател“ представително „екавско“ издание на поезията на Никола Вапцаров с пространни мои коментари. Редактор бе моята колежка в издателството и приятелка Цветана Джагарова; предговорът бе именно на Георги Джагаров. Изданието така и не се реализира, защото не било подходящо според рецензенти и висшестоящи редактори да се поднася на учениците една все пак „неканоническа“ версия на тази поезия. (А различни драматични сюжети от общуването ми с Георги Джагаров давам и в печатания на няколко места – например във втори том на „Как работи литературната история?“, 2021 г. и в новата ми книга „Радикален свидетел I“, 2025 г. – очерк „За историята на появата на едно слово за поета Любомир Левчев“).

„Понякога“ – антологичната книга на Георги Джагаров

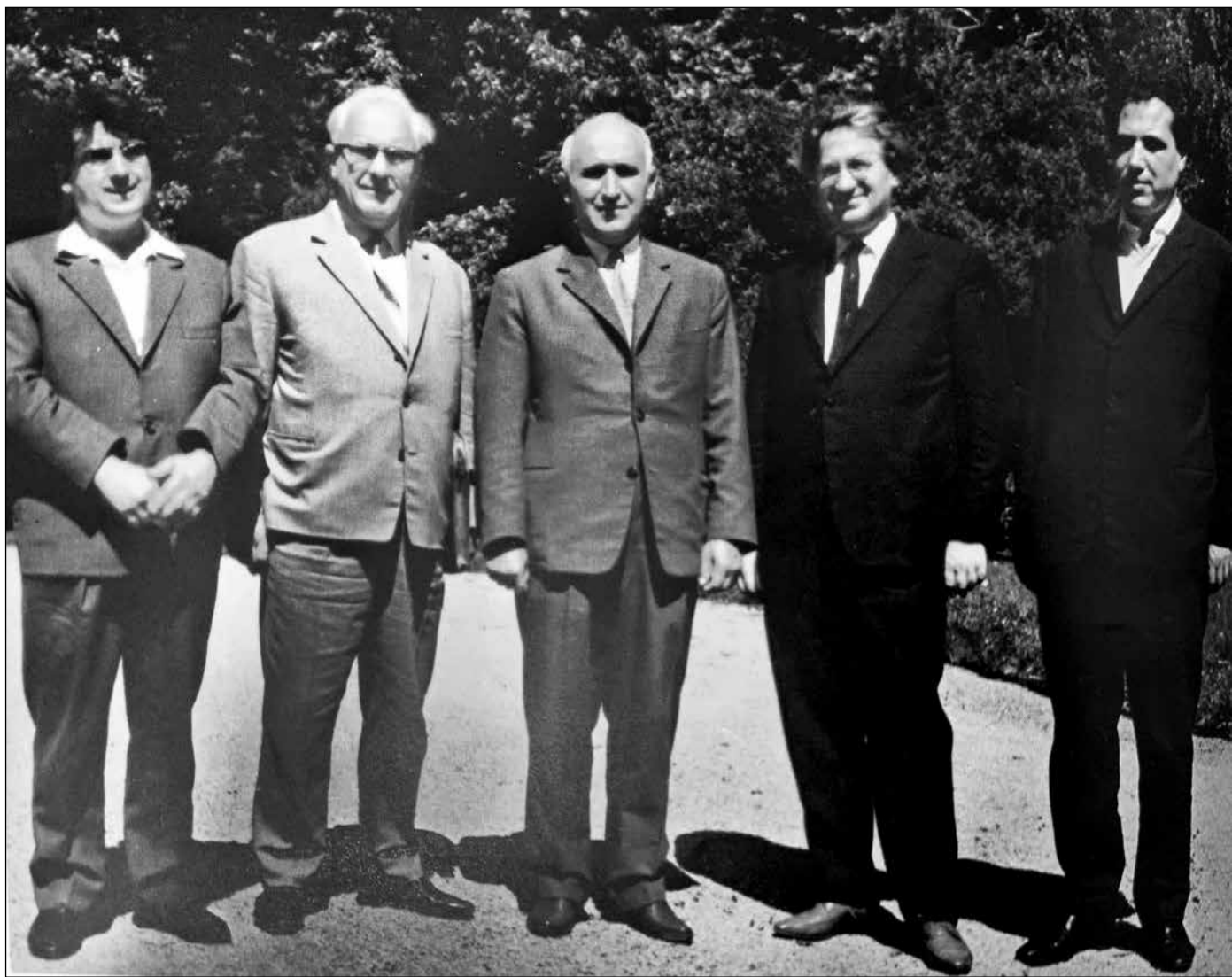
Днес, две години след второто издание на „Понякога“, можем да кажем: Георги Джагаров очевидно е от тази порода български поети, които цял живот пишат своята единствена книга. Не става въпрос за поемите, при които трагическото прекъсване на живота им приравни по значение за историята героическата им гибел с тяхната единствена книга, създаде сплавта от слово и дело. Говоря за тази представителна, „антологическа“ книга-живот, която се допъва, преподрежда, говоря за формата, за композицията на лирическото дело на поети като Яворов, Лилив, Далчев. Но макар и начинът, по който Георги Джагаров създаде „Понякога“ (със страст, с ярост, но и със скъперническо отношение към словото), да има нещо общо с творческото битие на другите поети, най-точното съответствие в традицията безспорно е „Подир сенките на облаците“. „Понякога“ също е една лирическа трилогия с цикъл-епилог. И тук връзката между стихотворенията има голямо значение за разбирането им, взаимносвързаните прочит ги обогатява.

Нещо повече: тази книга на живота сякаш формира личното и гражданското битие на Джагаров така, както животът я преобразува и добавя по малко към нея. Книгата го формира като личност, защото той я носи в съзнанието си непрестанно, защото е готов често на задавани отвън нови въпроси да отговори със стихове от нея, защото всичко тук е клетвено изречено. И защото са вплътени във високо слово живот и обещание пред родината за бъдни дела.

Чел съм десетки статии, където колеги говорят за „моя Джагаров“, за приятелството си с поета и държавника, за интимното съпреживяване на творбите му. Трудно ми е да напиша подобно нещо, въпреки че и аз съм имал десетки пъти възможност да общувам с него, въпреки че се гордея с това познатство. Но от моя страна това винаги е било общуване на „Вие“, никога не съм се стремил да прекрача в границите на интимността, защото Джагаров винаги превръща и трапезната беседа в сериозен и принципен диспут, в тържествен, често дори ритуален диалог или монолог за същностни, основни проблеми на историята или днешното общество.

Написах тези редове не за да се вмести и аз – макар и с уговорка – в редицата на споменатите колеги. Струва ми се, че типът общуване с реалната Джагарова личност е подобен на възприемането на неговата поезия. Поне за мен е така. Това е една изповедна, „аз“-ова поезия. Но лирическата личност в нея остава на разстояние, не те предразполага към пълно съучастие, към идентификация така, както е при интимната изповедна лирика, както е при Ханчев например. Лириката на Джагаров е глас на силна личност. Това е индивидуална изповед, но е и гласът

на стр. 10

Създателите на химна на НРБ: Александър Райчев, Филип Кутев, Тодор Живков, Димитър Методиев, Георги Джагаров, 1964 г.

Наставникът и неговите гении

Как Георги Джагаров и Димитър Методиев изпълняват наставленията на Живков

Пламен Дойнов

Своето най-успешно творческо наставничество Тодор Живков осъществява още в ранните си диктаторски години. През 1964 г. той става меценат и гарант за създаване на нов химн на НРБ. Ето успешния тандем, заснет след изпълнената задача по време на специална фотосесия в двореца (резиденция) „Врана“ през септември: менторът Тодор Живков (в средата), Вяло – композиторите Александър Райчев и Филип Кутев, и вдясно – поетите Димитър Методиев и Георги Джагаров (вж. снимката по-горе)¹.

Изглежда напълно естествено новият диктатор да стане „продуцент“ на тази най-отговорна държавна творческа задача. Две години преди това той е взел цялата власт в НРБ и това е пореден ярък знак за смяна на епохите – на мястото на непопулярния съветизиран химн от червенковската 1950 г. „Българийо мила, земя на герои...“, с автори Никола Фурнаджиев, Младен Исаев и Елисавета Багряна², да бъде създаден нов, отговарящ на настъпилото живковско време, написан от нови автори. Още повече, че в дотогавашния химн звучи все по-неудобния стих: „Великото слънце на Ленин и Сталин...“. Сменят се епохите и диктаторите, сменят се и поетите. Кои са те?

В началото поетите са съвсем предстоящи и неизвестни, защото през 1962 г. под егидата на Министерството на просветата и културата и съюзите на писателите и на композиторите се обявява конкурс за създаване на нов химн на НРБ. В указанията от обявата се посочва, че текстът на химна „трябва да се състои от три куплета и три рефрена и да отразява възвращащо героичните борби и победата на българския народ над капитализма и фашизма, любовта му към отечеството, голямото му трудолюбие, успехите в строителството на социализма, неговата непоколебима вяра в пълното тържество на мира и комунизма в целия свят“³. Конкурсът обаче попада в патова ситуация, очертала се поради взаимно бламиране на някои от влиятелните участници. Затова Живков преминава към метода на пряката поръчка.

В архива си Георги Джагаров оставя своя версия за създаването на химна през 1964-та. Не са ни известни други конкурентни версии, затова ще следваме

фактографията на Джагаровия спомен⁴. Там поетът твърди, че идеята за новия химн е негова. В продължение на няколко години той често говори за песента на Цветан Радославов („Горда Стара планина...“), пее я, където може и не може, прокламира, че „именно тази песен е нашият истински национален химн“. Един ден Живков го кани на разговор – очевидно не за да му иска обяснение, а за да се съгласи с него, предупреждавайки го обаче да не вдига шум, защото реализирането на идеята трябва добре да се изпита. На 24 май 1964 г. Джагаров отива в кафене „Бамбука“ и там заедно с актьора Йордан Матеф и Николаи Тодоров – Вородот след няколко изпити питиета и изпети възрожденски песни подемат „Горда Стара планина...“. Актьорът командва всички да станат на крака и „Бамбука“ гръмва. Няколко дни по-късно (около 1 юни) по време на „среща на участниците в антифашистката борба“ в хотел „Балкан“ Живков неочаквано предлага всички да запяят „Горда Стара планина...“. Залата се изпълва с гласове, а диктаторът, въпреки че „пее ужасно фалшиво и на всичко отгоре гръмогласно“, в края на песента извиква:

„Какъв дух, а! Каква сила! Ето това е нашият народ, това е България – „Горда Стара планина“! Ако това е национализъм, всички сме националисти! [...] Не, ние не сме националисти, а родолюбци! И сме доказали! (Официално, делово) До мене постъпи предложение песента „Мила родино“ да се обяви за национален химн на България. Може би ще подкрепим това предложение, а? Които е съгласен – да гласува!“⁵

Вдигат се стотици ръце, а стотици гласове на „активни борци срещу фашизма и капитализма“ пеят. Вожът е получил тяхната спонтанна подкрепа. Сега институционната машина може да заработи на най-високи обороти. Необходими са обаче други думи – нов, адекватен на Народната република текст. Кои са поетите на Живков? Двамата избраници са, меко казано, в сложни отношения помежду си. Партийният секретар на СБП Димитър Методиев (поет-чиновник, следващ идеологическата конюнктурата) и партийният любимец (поет-гуляйджия, натрупал от 1956-а популярност с антикултовска реторика) Георги Джагаров вече са

⁴ Тук и по-нататък се позоваваме на този спомен по: Георги Джагаров: *Поетът и непоетът*. Съст. Цвета Джагарова. Мултипринт. С., 2020, с. 421–439. Преди това материалът излиза във в. *Новинар*, броеве от 8, 9 и 10 април 2004.

⁵ Пак там, с. 433.

¹ Вж. снимката в: *Син на своя народ, син на своето време*. Отговорен за изданието Димитър Методиев. Партиздат. С., 1981, с. 182.

² Вж. този химн: *Текст за химна на Народна република България, одобрен от Министерския съвет – Литературен фронт*, бр. 38, 25.05.1950.

³ Вж. обявата за конкурса: *Конкурс за създаване на нов химн на НР България – Литературен фронт*, бр. 35, 30.08.1962.

на стр. 11

За личната антология на Георги Джагаров...

от стр. 9

на обществото като цяло. Редица други поети създаваха през втората половина на 50-те години творби, в които се опитваха да культивират колективна, обществена интонация. Но повечето от тези творби днес ни звучат като неподкрепени с лична енергия декларации. А в Джагаровата поезия именно това равновесие на лично и обществено придава стабилност, класичност на израза. Същевременно, нека повторя, тази поезия не крие родството си с риторическото изкуство – с неговата склонност към абстрахиране, към възпроизвеждане на случили се многократно събития, с учителния му патос. И ако можеш да се идентифицираш, да откриеш себе си в някое от лицата на тази поезия – това ще бъде „синът“ или оня приятел, който е подкрепен в трудна минута, но не и централната лирическа личност. Сравним ли редакциите на стихотворенията от „Лирика“ (1956) и от двете предишни издания на „Моите песни“ с „Понякога“, ще установим, че преработките са правени преди всичко за да се намали конкретността, да се отстрани прекалената свързаност с повода за написване – сякаш да се окупят мащабите на тази лирическа личност.

Това са качества, особености на тази поезия, които не намаляват, а правят груга, различна нейната действена сила в сравнение с по-разпространения тип лирика. Четем „Понякога“ и пред нас се разгръща цялостна лирическа личност в три последователни фази на своето епично битие. Джагаровата лирическа личност събира в едно лице бореца от фашисткия ад, поета-гражданин с неговите „безсънници“ и строителя на новото социално битие в борба срещу реално изобразеното обществено зло. Все още се намират литератори, които – неспособни да четат една лирика в сложната връзка между реалната поетова личност и лирическата личност – слагат тук знак за рабство. Нещата се усложняват при поезия като Джагаровата, където лирическата личност е предметна, битието ѝ е сложитрано във времето. Но не трябва да забравяме: тя е художествен образ – тук и риторически стилизиран. Забравим ли, ще приемем несъответното отношение на някои пародисти, които бяха подразнени от гръмогласността на „аз“-а; няма да чуем тук възкресена традиционната българска интонация на стопанин на земята и челядта си, няма да се проникнем от съдбовната сериозност на това творчество.

Но да се върнем конкретно към композиционните и тематичните съответствия между трите дяла на „Подир сенките на облаците“ и „Понякога“.

В първия голям цикъл на своята книга Яворов беше сложил „селските“ си, социални поеми, родени в чистилището на обществената ангажираност. Първият дял на Джагаровата книга – цикълът от затвора „Моите песни“ – изобразява конкретно ада на фашизма. Това е последователен дори в хронологията разказ за вражия опит да бъде унищожена, поставена на колена човешката личност. (И ако направим скок към втория и третия дял, ще решим, че правото си да говори с този тон лирическата личност е получила именно след като е преминала през ада, без да бъде съкрушена.) Поетът реши своята тема в духа на българската поетическа традиция (идваща от фолклора и от Ботев) за вечния диалог между Балкана (героическото пространство) и полето (най-честата територия на социалния гнет). С какви нови очи, с каква обич бе видян българският пейзаж от килията, от това „двe крачки място“:

*А има широки-широки поля,
дълбоки реки, планинско ехо*

*.....
има безкрайно родно пространство...*

Тук този диалог, това „И цял ден моите очи /в Балкана гледат/, Все в Балкана“ означаваше, че и правото на родно пространство трябва да се защити, да се извоюва отново и отново. А не ни ли спомнят двата куплета на последното стихотворение от дяла „Моите песни“ – „На мама“: „Затворя ли очи, аз виждам звездна вечер (...) и две реки, протегнати към мене / като ръцете чакащи на мама“, за диалога на лирическия „аз“ с Глазне, за очакването на майката в „Елтенска“ на Вапцаров. Все същата фолклорна носталгичност, все същият стремеж към „завръщането“! В своята книга от 1917 г. „Христо Ботйов. П. П. Славейков. Петко Тодоров. Пейо К. Яворов“ критикът на кръга „Мисъл“ г-р Кръстев доказваше значимостта на своите литературни другари и чрез наличието на „ботйовски мотиви“ в творчеството им. В лириката на Джагаров ще намерим веднага основание за такъв тип традиционна преценка. И в „Жалба“, и в „Любов“, и в „Лето 1944“, а и в ред още стихотворения Ботевото слово живее нов живот, придава историческа дълбочина на творбите. Погледно на големите наши революционни поети (и преди всичко – на Ботев и Фурнаджиев) Джагаров създава в лириката си постоянни образи, които носят експресията на мотивите:

„птици“, „вятър“, „дъжд“...

А продължаваме ли да четем тези стихотворения в търсене на традиционното, няма ли да

головим в редовете: „Все още свирят в тъмното кавали / и нас балканът вика с вечен глас“ – отново за диалога с Балкана – един отглас от Йовковата „Обчарова жалба“ (да си спомним, че Сливен и Жеравна са от един „регион“), или поне да установим обща фолклорна основа?

И така – стигаме до вторите дялове, до „безсънниците“. Разбира се, съответствието ще бъде отново най-общо. В „Птици срещу вятъра“ всичко е твърде различно от Яворовата художествена метафизика. И все пак, това са именно „безсънници“: жажда по все неосъществимото покритие между идеалната представа и социална действителност, страдание от бруталността и пошлостта. А че творбите от „Птици срещу вятъра“ са „безсънници“, ще ни убеди и постоанният мотив за тревожното будувание: „А мен тая нощ от мисли нови/ сън ми не иде“ („Очакване“); „Всичко е родено от поета, / от безсънните му мисли“ („Разсънване“); „И аз не спя, о не!“ („Предупреждение“); „или в беседа до зори / при верни съпруги“ („Други времена“); „и мъката на будните очи“ („Посвещение“). В „Птици срещу вятъра“ преминават и редица мотиви от „Моите песни“; например за това, че не трябва „да падаме на колени“; продължава и диалогът с родния пейзаж, с Балкана. Защото това е непрестанна самопроверка със спомена за изпитанието преди победата, това е непрекъсната мисъл за изстраданияте истини. И чрез тези фрази те се връщат, осмислят се. В новото голямо изпитание по време на култа към личността – когато е трудно да установиш кой точно е врагът – е нужно да бъде възкресена идеята яснота на преддеветосептемврийските дни. Но това са и „Други времена“, и в творби като „Гора“ и особено в „Тревога“ с образа на „черния човек“ социалното зло е конкретно названо:

Кой е?

*Този ли, дето ме гледа
подозрително зад очилата?
Или онзи с усмивката бледа,
с вледената буца в душите?
Или този с дебелия шия,
който в папки живота ни шие?*

*Или другият, който забрави
зад бюра,
сред разкошни килими
твоите думи сурови и прави?*

При изобличаването на човека на рутината или брутално бъркация в чуждата душа човек Джагаров не търси иронията и хумора. Той разполага със сарказма, със средствата на „високата“ сатира и това е напълно в духа на драматичността, свръхмаксимализма и риторичността на цялата му лирика. Целият цикъл е наситен с преаприлската атмосфера на тревожно очакване – очакване на бъдещия живот, на детето, което трябва да се роди, на новия човек („Нощ“); това е времето, когато се задават въпросите от „Защо човек се ражда“ и от „Семейно щастие“. И отново сред тези стихотворения има място за едно „Завръщане“ в родното място, сред родния пейзаж – защото поезията на Джагаров е българска в детайлите си, българска е чрез традиционното българско слово, чрез българския усет за време и пространство, реализиран и чрез символиката на сезоните, на природния кръговрат.

Естествено следват тук „прозренията“ от третия дял „В минути на мъчание“. И е съвсем естествено той да се открива с това толкова българско стихотворение „България“ (в началото на всеки дял Джагаров е поставил по едно програмно стихотворение: „Изповед“ за „Моите песни“, „Поезия“ за „Птици срещу вятъра“...):

*Земя като една човешка длан...
Но по-голяма ти не си ми нужна.
Щастлив съм аз, че твоята кръв е южна,
че е от кремък твоя стар Балкан.*

Изключителна е популярността на тази творба. Някак неусетно през тази година в хода на чествуването на 1300-годишнината от основаването на българската държава тя се превърна в емблематична клетка пред Родината – наред със заветните ни от традицията.

Цикълът „В минути на мъчание“ съдържа и широкоизвестните стихотворения на Джагаров „Пролет“, „Есенен оптимизъм“, „Ден“ – които бяха излезли към широките хоризонти на следаприлското време („дарба на историческия призив“ – така Светлозар Игов определи творческата му нагласа), в които социалният прелом отново бе предаден чрез характерната за поетиката му символика на природния кръговрат, чрез очистения спомен за родната котловина. Тук са и такива „прозрения“ като „Минута на мъчание за Христо Ботев“ и „Разговор с моя син в деня на неговата първа годишнина“ – размисли за личната отговорност. „Питам те“ – рано зададен въпрос за конфликта между хуманитарното и технократичното мислене, „Събудих се тридесетгодишен“ – за зрелостта. Добавим ли „Копнеж“ и „Безсмъртие“ – стихотворения за посмъртната съдба на героя, или „Ще си отидеш“ – за уязвимостта на човешката взаимност, ще решим, че

Георги Джагаров

наистина „естественият оптимизъм“ на литературната личност в тази поезия няма нищо общо с „измисления бюрократичен оптимизъм на литературните чиновници“ (Здравко Петров).

С цялостния си патос в яростни творби като „Реплика през масата“ („Ти, който спиш в постели меки...“) и „Признание“, с озорчението от „Хора, ех...“ поезията на Георги Джагаров ни връща – съхранила завинаги – реалния драматизъм на времето, на Априлския пленум. Възщност актуалността на тези стихотворения продължава и днес: те отново са плесник срещу тук и там затвърдяващата се рутината, срещу този, който смята, че диалектиката в социалния живот вече е престанала да действва с факта на неговото лично уреждане. И затова тази лирика има все нови и нови читатели. Поела в себе си драматизма на големия сблъсък в социалистически условия между освободеното мислене и охранителството на личното стапулво, тя продължава „да работи“ в своята исторически изволована посока. А по-нови творби на Джагаров като „Предизвикан отговор“ и „Мои мили приятели“ показват, че изворът на това социално възхищение не е пресъхнал. Книгата „Понякога“ се завършва от цикъла-епилог „Непогубени чувства“, побрал в себе си редките плодове на възхищението от последните десетина години. Тези стихотворения се появяват вече много по-самостоятелно, не в контекста на цикъла. И всяко от тях носи премислена истина, всяко от тях е и връщане към изминатия път – може би затова преобладава споменът, ретроспекцията. „Истина“ сякаш тръгва от мотив на известното стихотворение „Трева“ на Йоханес Бехер – финално в „Лирика“ (1956). Невъзможно е да се забрави образът на хоризонта – „снел капюшона си като палач“, в прощальното любовно стихотворение „Есен“ – така в съзнанието ни остават десетки образи, фрази, „музиката на цялото“ на отделни стихотворения. А словесният масив на „Ако искаме да победим“ сякаш излъчва своята мъдрост върху целия цикъл:

*Трябва да сме умни,
да сме умни!
Трябва над живота и смъртта
огънят на мисълта да лумне,
за да бъде по-щастлив светът.*

Джагаровата „антологична“ книга „Понякога“ остава отворена за нови творби. Животът ще я допълва, ще я преобразува, ще я прави по-богата на мисли и чувства.

Септември, кн. 1/ 1982, с. 187–193.

Малък послеслов: В началото на 90-те години се виждаха вече наистина съвсем епизодично с Георги Джагаров при редките ми отбивания в Кафенето на СБП на „Ангел Кънчев“ 5. Течеше моето бурно, турболентно политическо време; бях депутат и член на Националния координационен съвет на СДС като представител на Възстановената от нас Радикалдемократическа партия. Георги Джагаров на няколко пъти ми каза, че иска да говорим за нещо сериозно. Беше напуснал Комунистическата партия, беше направил своя радикален жест с прощальното си обвинително писмо. Така и не намерих време за такъв разговор, бях „в омото на бурята“ (както писаха приятелите от в. „Култура“). Бяха минали изборите за 36-ото Народно събрание – бяхме ги спечелили „с малко, но завинаги“. Видяхме се отново в Кафенето с Георги Джагаров. Каза ми: „Жалко, че не се обади, бях ви приготвил изобличителни за БКП предизборни лозунги; та аз им познавам и зъбките на тия другари, цялхте да спечелите не „с малко“!“. Изразих съжалението си. Беше последната ни среща.

Наставникът и неговите гени

от стр. 9

се разпознава като *съперници*, за да не кажем *врагове*. Диктаторът избира точно тях – вероятно по няколко причини: двамата принадлежат към едно поетическо поколение, завършили са Литературния институт „Максим Горки“ в Москва; Методиев е бивш партизанин, дисциплиниран член на БКП, сигурен *проводник* на партийната политика в поезията на НРБ и в прозата на живота; Джагаров е бил *политзатворник*, с репутация на неординерен социалист, радващ се на формално и неформално признание сред писателската общност, подложен на превъзпитание *социалистически бохем*. Конфигурирани като *съавтори*, двамата *съперници* могат взаимно да се контролират, да съблюдават *заедно* в новия химн баланса между *националното* и *партийното* послание. Критикуваният *под условие* през 1963 г. Джагаров, вече „поправил се“ и сближил се с диктатора, свидетелства как един предиобед двамата младежи го отвеждат с черна „Волга“ към двореца „Врана“. Там обявяват тримата – той, бъдещият му съавтор Методиев и Живков. Когато стигат до кафето, диктаторът нарежда на шефа на УБО Димитър Гръбчев да „арестува“ двамата поети, да им осигури „стаи, моливи, хартия, ядене и пиене, ако трябва и к... и – пфу! – музи! – музи!“, защото „поетите не могат без музи“, и да не ги пуска, „докато не напишат новия химн“. Джагаров си спомня как леко е възразил с аргумента, че химнът бил вече написан. Но Живков го прекъсва и преминава към кратък *инструктаж*:

„Когато Радославов е писал „Мила родино“, не е предполагал, че у нас ще се строи социализъм, че страната ще се управлява от комунисти, че на света ще има такава мощна държава като Съветския съюз! Български химн без партията, без Москва, това ще бъде лъжа!“⁶

После диктаторът заявява, че Методиев ще бъде „политкомисарят на цялата работа“, т.е. ще следи за партийно-идеологическата линия в бъдещия текст. Така първи Джагаров, който пък се заема да направи нещо като план-конспект с три куплета и припев. Първо двамата поотделно нахвърлят първи варианти на текстовете, разменят си ги, а на сутринта се събират да ги превърнат в един. Оригиналният първи куплет на Цветан Радославов гласи:

*Горда Стара планина,
до ней север се синей,
слънце Витош позлатява
към Цариград се белей.*

Перото на Джагаров, което осигурява *общионационалното* звучене на новия химн, пренаписва куплета по *картата*, ползвайки своеобразни географски алегоричи – Мизия (Дунава), Тракия, Македония (*Пирина*), като същевременно премахва опасния топос *Цариград*:

*Горда Стара планина,
до ней Дунава синей,
слънце Тракия огрява,
над Пирина пламеней.*

Припевът остава почти изцяло по Радославов: за благозвучие се променя само към звателна форма – вместо „Мила родина“ става „Мила Родино“:

*Мила Родино,
ти си земен рай,
твоят хубост, твоята прелест,
ах, те нямат край!*

Около втория куплет съавторският консенсус е постигнат сравнително леко, без да е напълно ясно на кого точно е преобладаващото авторство:

*Паднаха борци безчет
за народа наш любим.
Майко, дай ни мъжка сила
тътя им да продължим!*

По третия куплет обаче настъпва лек разнобой. Първоначално Джагаров очаква, че ще бъде този куплет (предложен вероятно от него):

*Хайде, братя българи!
От полета и бърда
да развеем знамената
за народ и свобода!*

Вместо това, Методиев пита: „А къде е партията? Къде е Москва?“. И показно му чете:

*Дружно, братя българи!
С нас Москва е в мир и в бой!
Партия велика води
нашия победен строй.*

В спомена си Джагаров не казва дали е възразил с каквото и да било на Методиев. Явно мъчи („не ми се говореше“) и тайно страда („чувствах, че някой бърка в душата ми и ме болеше“). Вероятно е трябвало да се примири. По това

⁶ Пак там, с. 434.

време партийният секретар на СБП е *старши авторът* в тази творческа двойка. Без съмнение двамата постигат съгласие, за да предадат готовия текст на Живков, който пък го насочва към композиторите Филип Кутев и Александър Райчев, които трябва да го подложат на *нова хармонизация*.

Така в края на август 1964 г. *малкият салон до източното стълбище* на двореца „Врана“ се изпълва с хористи. Те изпълняват за първи път новия химн пред отбрана публика в присъствието на диктатора, съпругата му, четиримата автори, членове на техните семейства и хора от УБО. Гърмят бутилки с шампанско. Ехтят поздравления. Снимат се. Само Джагаров *тайно се измъчва* за подменения трети куплет⁷. На една от снимките действащите лица излъчват спокойствие и чувство за преизпълнен дълг⁸:

По време на тържествата от 20-годишнината на 9 септември 1944 г. новият химн е изпълнен официално. Ден преди това Президиумът на Народното събрание го узаконява с указ. Триумфът на съавторите е абсолютен. Но само три месеца по-късно кратковременният творчески тандем *Джагаров – Методиев* се разпуква безвъзвратно. По време на отчетно-изборното партийно събрание в СБП Димитър Методиев е близиран от мнозинството. На неговото място за партийен секретар е издигнат Георги Джагаров. Въпреки че Методиев предварително е посочен от ЦК на БКП за бъдещ секретар, Живков гледа *неутрално* отстранено нечужданата ситуация. Може би е раздвоен между избор и дава старт на главоломната партийно-държава кариера на Джагаров, а Методиев е прибран в кабинета на диктатора като дългогодишен съветник. Скарани и дори ненавиждащи се, двамата си остават неговите поети, написали *неговия, живковския химн*. Любомир Левчев се присъединява към тях като *трети*, идвайки от следващото (*априлско*) поколение, едва в началото на 80-те години. Без химн.

*
Иска или не, Живков продължава да излъчва и през следващите години творчески *напътствия* или поне внушения към Методиев и Джагаров. За Методиев това е съвсем лесно от комуникативна гледна точка. Като съветник той има почти всекидневен достъп до вожда. Понякога е негов *семен гост*, както показва една снимка, правена отпреди есента на 1971 г., в която на първи план са седнали Живков, съпругата му г-р Мара Малеева и партийният поет⁹:

⁷ След смъртта на Г. Джагаров съпругата му Цвета Джагарова открива в архива му лист, поставен в яркожълта плексигласова папка с официалния текст на химна на НРБ от 1964 г. Там Джагаров по-късно е нанесъл с молив такива поправки, че на практика е преработил в съвсем друг вариант третия куплет. Ето го:

*Дружно, братя българи!
Греят нови върхове.
Знамето над нас се вее
и на подвиг ни зове.*

Вж. факсимиле на този лист с редакциите в: Пак там, с. 438

⁸ Снимката е публикувана в: Пак там, с. 430.

⁹ Снимката е публикувана в: Методиев, Димитър. *Антология на манускрипта*. Христо Г. Данов. Пловдив. С., 1985, с. 54. На втория ред човекът вляво е Милко Балева.

Димитър Методиев сам свидетелства, че на служебното си място в ЦК на БКП е чел пред Живков *доста стихове* предварително, а после преди да ги напечата е „работил сериозно след обсъждането им“. Дори дава за пример стихотворението си „А беше час на зло разноезичие“, откликващо на дискуссионната атмосфера след 1956-та, когато много хора разбират Априлския пленум „като отказ от линията на партията, като уклон надясно“, а според Методиев това съвсем не е така. Затова го чете пред Живков, който *нищо не казва*, но поетът инстинктивно тълкува мълчанието: може малко да е пресилил нещата в стиховете с това песимистично звучене на самотност и изоставеност, но те са именно „за отминаващото време, а не за настоящето“¹⁰, т.е. да спи злото под камъка на миналото, време е за *исторически оптимизъм*. Наставникът никога не оставя своите „гени“ да се давят в отчаяние – и със съвет, и с деликатно мълчание, и с ново назначение, както след 1964 г., той полага „истинска грижа за ранения другар“ и не му позволява да изпадне в депресия¹¹. Така поетът Методиев остава със самосъзнанието, че е „преди всичко войник“¹².

*

При Джагаров събитията и гумите са противоречиви. След края на председателството си в СБП и в качеството си на заместник-председател на Държавния съвет (след юни 1972 г.) поетът развива у себе си някои по-скоро съвръжани и съвсем инцидентни *несъгласия* с политиката, определяна от ЦК на БКП. Същевременно неговата персонална свързаност с диктатора от 60-те години на ХХ век (*задлъжнялост* или просто *зависимост*) го превръщат във високопоставен доброволен „заложник“, който може понякога да изразява различно мнение в несвободен кръг на вожда (насаме или по време на лов), осланяйки се на своята защитена позиция – *под върха* и *леко встрани* от реалната власт, разчитайки на пълното доверие на Живков. Когато това доверие се поразклати, настават дни на изпитания за поета, както в началото на 1977 г. Тогава на 6 януари спешно привикват Джагаров в кабинета на вожда, който се нахвърля върху своя довереник – обвинява го едва ли не в измяна: започва от личния му живот, преминава през приятелските му контакти, политически позиции и изказвания в компании, за да завърши, че знае как „от дълго време бил подложен на обработка от американското и английското разузнаване“. Накрая диктаторът просто го изгонва: „И повече няма да се видим! Можеш да се сгърдиш на себе си!“¹³. Сцената се разиграва в присъствието на председателя на БАН Ангел Балевски. Джагаров е като парализиран. На излизане дори очаква да бъде арестуван. Вън в проливния гъжд пада на трамвайната линия на ул. „Граф Игнатиев“ и едва успява да стане преди да го връхлетят трамвай¹³. От архивната записка така и не се разбира от какво *точно* произтича гневът на диктатора. Но поетът сякаш не се и опитва да изясни проблема. Просто сяда и пише странно, почти *самокритическо* стихотворение:

*Нещо стана, а какво – не зная.
Тъмен вихър покрай мен снове.
Аз се чувствам като празна стая,
незатоплена от векове.*

*Вън проплаква, блъскан от трамвая,
моят вечен, моят зимен дъжд.
Нещо стана, а какво – не зная.
Паднах. Сгромолих се. Изведнъж.*

*Уж бях огън, бях звезда към рая,
уж не оскверних ни бог, ни храм...
Нещо стана, а какво – не зная.
И гори челото ми от срам.*

6.1.1977¹⁴

¹⁰ Вж. този разказ на Д. Методиев в: *Разговори на Димитър Методиев с Кеворк Кеворкян* – В: Методиев, Димитър. *Антология на манускрипта*..., с. 96.

¹¹ Вж. това признание: Пак там, с. 87.

¹² Вж. това самоопределение на Д. Методиев в: Пак там, с. 102.

¹³ Вж. цялата сцена, описана от Г. Джагаров, в: *Георги Джагаров: Поетът и непоетът*..., с. 124–125. Запис от януари 1977 г.

¹⁴ Стихотворението се цитира по: Пак там, с. 126. Печатано е за първи път в: *Литературен фронт*, бр. 3, 17.01.1980.

на стр. 14

Слово,

произнесено на 15 април 1966 г. на вечерята по случай годишното отчетно събрание в ресторант „Балкан“

Тодор Живков

Първият секретар на ЦК на БКП и министър-председател на НРБ Тодор Живков произнася това *словоназдравца* на банката в ресторант „Балкан“ (днешен „Шератон“) в София на 15 април 1966 г., даден по случай годишното отчетно-изборно събрание на Съюза на българските писатели, на което Георги Джагаров е избран (или *посочен*) за председател на писателската организация. Изборът е наложен от внезапната смърт на дотогавашния председател на СБП Димитър Димов. С тази *наздравца* се слага началото на т.нар. *Джагаров ера* (1966/1972 г.) в управлението на държавната писателска общност в НРБ.

Публикацията се осъществява в рамките на модула „Литературен архив на НРБ“ от научноизследователската програма „Литературата на НРБ (1946–1990)“ на департамент „Нова българистика“ на НБУ.

Другари! Аз отдавна моля за гумата, но казаха, че кинематографията и телевизията още не били готови! Може би – да се откажем от кинематографията и телевизията, макар че аз гържа за тях.

Трябва всички да признаем, че в съвременното развитие станаха две крупни исторически събития: XXIII конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз, партийното събрание на писателите и съюзното събрание (*ръкопляскания, оживление*).

Не знам какво очаквате тази вечер от нас – от гр. Митко Григоров и от мене. Ние сме малко затруднени. Днес имаше заседание на Централния комитет на партията със съответен дневен ред; след това имаше национално съвещание по въпросите на техническия прогрес и младежкото движение за технически прогрес; и сега – тази среща с вас.

Аз искам да кажа това, което казах и пред младежите там – че ние не сме програмирали, другари, тази вечер да говорим. Защо? Не е наша вината – вината е в изоставането на техническия прогрес в България. И затова ние се договорихме на националното съвещание на младежите да се възложим на председателя на Комитета за наука и технически прогрес гр. проф. Иван Попов да създаде специален научно-изследователски институт, който да изработи съответни електронни, кибернетични машини, които да могат нас, хората, да ни програмират и да можем бързо да превключваме на една или друга тема, в една или друга посока. Но става въпрос за двете големи, крупни исторически събития.

Що се касае до XXIII конгрес на Комунистическата партия на Съветския съюз, откровено трябва да ви кажа, другари, ние сме смутени и объркани. Защо сме смутени и объркани? Смутени и объркани сме във връзка с линията, която нашата партия и Централният комитет провежда в областта на литературата и изкуството. Тази линия ние назовавахме досега „априлска линия“. Но тя беше подложена през цялото време на критика и неodobрение от страна на догматични. Нас ни наричаха „догматици“, казваха, че тази линия е догматична, а други я наричаха „ревизионистична“ линия. Ето, виждате, какво положение.

Сега XXIII конгрес на КПСС утвърди нова линия в областта на литературата и изкуството. Все пак вие ще ни признаете, че ние се въоръжихме с кураж и мъжество и предлагаме да избираме между нашата линия, която е провеждана от Централния комитет в областта на литературата и изкуството, и новата линия на КПСС. Ако нашата не ви харесва, ако ви се вижда догматична или ревизионистична, ние бихме приветствували, ако приемете линията, която утвърди XXIII конгрес на КПСС в областта на литературата и изкуството. (*Ръкопляскания*)

Но толкова за XXIII конгрес на КПСС и изводите за нас и за нашата работа. Сега – по второто световно събитие – за вашето партийно събрание и за вашето съюзно събрание. Другари! Ние сме, откровено казано, много доволни, радостни от това, което стана и на вашето партийно събрание, и на вашето съюзно събрание. Някои може би ще кажат: „Др. Живков се радва, защото неговият приятел Георги Джагаров е избран за председател на съюза“. Смятам, че най-много ние, приятелите на Георги Джагаров, съжаляваме в случая, тъй като той трябва да седне да пише, да твори, а не да си губи времето като председател на Съюза на писателите.

Но понеже стана въпрос за приятелство, аз трябва да кажа, че и аз имам голяма полза, и Джагаров има голяма полза от това приятелство. Искам да се конкретизирам, за да не ме разберете зле. Преди нашето приятелство той пишеше – може

би вие не знаете тая работа, (*оживление*), а аз не пех, другари. Сега обаче, в резултат на това наше приятелство той не пие, а

сега аз пия! (*оживление*) Ето, това е големият резултат от нашето приятелство. И той е доволен, и аз съм доволен. Това се казва приятелство! (*веселост*)

Както знаете, ние, Централният комитет, винаги сме се стремили – и още един път искам да декларирам искрено и честно това на нашата среща сега – да се получи творческа атмосфера, другарска атмосфера, сплотяване в Съюза на писателите, тъй като ние си даваме сметка и знаем какво значат писателите за една страна, за един народ, по-специално за една социалистическа страна. Ние си даваме сметка и знаем каква огромна роля играят и ще играят писателите в Народна република България. Не знам дали по наша вина – и докъде е нашата вина, ние 80 на сто я приемаме върху нас – но ние в редица години не можахме да получим в Съюза на писателите тая задушевност, сплотеност, която се получи в партийното събрание, във връзка с неговата подготовка и провеждане, и на годишното съюзно събрание сега.

Ние не сме наивни хора, знаете – ние сме общественици, работим с хората, сблъскваме се с много проблеми и много уроци сме извлекли и се стремим да извлечем от нашата работа в живота – и не си правим илюзии, че всичко е тръгнало вече по мед и масло, както се казва. Но това, за което ние сме ратували, за което сме мечтали, виждаме вече, че то се създава в Съюза на писателите. И това е радостното, другари! (*ръкопляскания*)

Ние приветствуваме тези стъпки, тази атмосфера, която се създава във вашия съюз, и сме дълбоко убедени, че тя по-нататък ще господства в работата на Съюза на писателите, за общо благо на нашето общо дело и в областта на литературата и изкуството, и въобще ще допринесе за укрепване на нашето единство и сплотеност, нашата дружна работа в решаването на ония големи задачи, с които се е нагърбила нашата партия, нашата държава, нашето приятелство.

Ние имаме една среща в Централния комитет – можем сега да кажем това, с вашето партийно ръководство, с бюрото на партийната организация при Съюза на българските писатели. Водихме един откровен разговор. Между другото, ние поставихме така въпроса: дайте, другари, още един път да разменим мисли; има хора, които, съзнателно или несъзнателно, искат нас да ни тикнат към една поляризация в Съюза на писателите. На кого е нужно това? Ние знаем, че в някои наши братски страни действително такава поляризация стана, и то много голяма. Разделиха се на черни и бели. Ние смятаме това за ненормално у нас. У нас няма причини за такова нещо. Напротив, у нас има всички условия, все повече и повече благоприятни, тоя отряд на нашата художествена интелектуална, българските писатели, да се слотни около политиката и линията на нашата партия за решаването на задачите, които са наше общо дело. И не могат да бъдат отделни грешки и увлечения причина за това.

Грешки и ние имаме – някой път ги виждаме и се стремим да ги поправим, някой път не можем да ги видим – но независимо от това ние не виждаме причина и в партийната организация при Съюза на писателите, и в самия съюз да се отива към едно озостряне на отношенията, към една такава поляризация, каквато някои наши другари, волно или неволно, се стремяха да настане.

И ето това, че се получи известна сплотеност – ние това открито казахме на бюрото на вашата партийна организация – ние смятаме за голяма заслуга на бившето партийно ръководство на партийната организация при Съюза на писателите. То съумя да внесе значителен елемент на сплотеност, на задушевност, на другарски отношения. И това трябва да се оцени като заслуга на бившето ръководство на вашата партийна организация.

Аз не искам да кажа, че за това не допринесе и ръководството на съюза. Допринесо е, другари, то има своя принос. Не мога да не отбележа голямата наша обща загуба със смъртта на бившия председател на Съюза на българските писатели, нашия общ другар и брат Димитър Димов. Ние високо ценим гр. Димитър Димов не само като писател. Неговият писателски дар, неговият талант бе огромен, но ние високо го ценим като човек, като комунист, като гражданин – честен, скромен, деликатен, но деликатен не въобще. Защото има деликатност дипломатическа, но има деликатност човешка. У него човешкото преобладаваше. Беше принципален, честен. Аз с него съм водил десетина разговора. И при всеки разговор съм оставал с много добри впечатления и окуражен, и до известна степен ободрен – ободрен от мислите, които той развиваше пред мен и по въпросите на писателската дейност, и по други въпроси. Междувпрочем – той не желаше да стане председател на Съюза на писателите, ние му наложихме, така да се каже, да не си изтегли кандидатурата. Той беше изключително дисциплиниран комунист. Изключително дисциплиниран! И това беше негово вътрешно убеждение, което е много важно. Ето, това беше Димитър Димов.

И ето сега, другари, това, което се постига във вашите редици, нас ни радва, нас ни ободрява, нас ни вдъхновява. Нещо повече. Ние мислим как тоя ваш опит, как тоя ваш подход да го използваме и в други сектори, и в други отряди на нашата художествена интелектуална, където е необходимо това да стане. Вашият пример и делото, което вие извършихте

Георги Джагаров, ген. Христо Русков, Тодор Живков, Стефан Гецов

на партийното събрание и сега – това не може да не окаже положително влияние и в другите отряди на нашата художествена интелектуална.

По различни поводи в последно време – имам предвид няколкото последни месеца – аз се срещам с отделни другари и съм с отлични впечатления от всички другари, с които се срещам. Почувствувах просто у всички едно желание да се направи всичко необходимо за пълното разведвяване на обстановката във вашия съюз.

Говорейки това, другари, ние не драматизираме положението в писателския съюз: да смятаме, че то е било неблагоприятно и че кой знае какво нещо е станало! Главното, което е характерно за нашата художествена интелектуална и на първо място за нашите писатели, е, че те следваха в най-трудните моменти линията на партията, на Централния комитет. До голяма степен вие бяхте за пример. И тази ваша последователна сплотеност около политиката на партията в областта на литературата и изкуството оказваше влияние на съответни писателски среди в други страни.

Ние не можем да не видим и този завой – буквално завой, който се направи в областта на тематиката, с ориентирането към съвременната тема, свързането с живота. Този повик на партията просто се взе присърце от писателите. Ние не можем да не подчертаем тук оная дейност, която вие развихте във връзка с писателите от балканските страни, тези конференции, които се провеждаха тук. Те имат голямо значение във връзка с провеждането на нашата обща линия за укрепване на положението на Балканите. Не можем да не подчертаем оная принос, който има вашият съюз за укрепване на други писателски съюзи, за тези широки контакти, които той поддържа, не можем да не подчертаем цялата оная благородна работа, която върши вашият съюз в областта на нашата идеология.

Така че тук не става въпрос, че ние сме се намирили в много тежко положение – нищо подобно. Но, другари, атмосферата не беше така, както се следва. И сега ние виждаме едно начало, доста положително в това направление, за подобряване на работата.

Що се касае до Централния комитет, до Политбюро, до Секретариата на Централния комитет на партията, имайте предвид, другари, че ние и в бъдеще ще се стремим да ви съдействуваме. Даже нещо повече – сега това, което става при вас, на партийното събрание и на съюзното събрание, ни задължава да преразгледаме основно нашата работа. Ето тук е вашият колега гр. Павел Матев – той може да потвърди, че на първото заседание на Министерския съвет след изборите, след тази блестяща изборна победа, ние не говорихме за победата, а говорихме за нашите слабости, за нерешените проблеми, за това, което стои пред Министерския съвет, пред правителството на Народна република България за решаване под ръководството на Централния комитет на партията. Това беше на нашето първо заседание, това беше съдържанието и работата и на нашето второ заседание. Ние смятаме, че такъв стил и подход в работата следва.

Следователно, от всичко това ние няма да се главозаемаем, тъй като то е преди всичко ваше дело, ваш успех. Ние като Централен комитет сме длъжни да направим съответните изводи и поуки от това, което стана при вас и на партийното събрание, и сега на съюзното събрание.

Другарки и другари! Аз повече няма да говоря, тъй като днес вие много сте работили. Пък не е и случаят такъв, че да се гържат речи. Мене ми е дадена гумата да ви предложа мост или по-точно *наздравца*.

Да пием, другарки и другари, за вашия съюз, за прекрасните талантиви наши писатели, да им пожелаем най-добри, най-високи творчески успехи, да пожелаем на новоизбрания управителен съвет, на бюрото и на председателя на вашия съюз, на подпредседателя, на двамата избрани секретари успех в работата! Да пием за ваше здраве, другарки и другари! За нови творчески успехи! *Наздраве!*

(*Продължителни ръкопляскания*)

В спомени на съвременници

ЛЮБОМИР ЛЕВЧЕВ:

На отчетно-изборното партийно събрание [през 1964 г. – бел. ред.] стана скандал. Предварително беше разяснено, че ЦК иска Митко Методиев да бъде преизбран за партиен секретар. Но това не се случи. Още преди избора се почувства, че аудиторията е възбудена, непокорна. [...] Партийните инструктори, които винаги присъстваха на такива събрания, сега не знаеха какво да правят. Завъняха петолъчки и след известен антракт стана най-невероятното – за партиен секретар бе предложен и избран Георги Джагаров. За една нощ той стана ръководител, герой и любимец.

Доколко бе неподготвен за новата си съдба, той показа веднага, като ни покани на бар. Омидохме в „Балкан“ (днешния „Шератон“) при бай Живко. Всички бяхме превъзбудени, щастливи и приказливи. Само Джагаров, както винаги в официален костюм и бяла риза, сега мълчеше.

Надеждите бяха големи. Но аз проявих скептицизъм: – Георги – казах, – догматиците или ще те приобият към себе си, или ще те смачкат.

Джагаров се усмихна самоуверено:

– Няма да стане нито едното, нито другото!

[...]

Но ето ни отново в Клуба на журналистите. Сигнали сме на голямата маса, на мястото на бай Борис Ангелушев. Той е зле болен и все по-рядко идва. Само след няколко месеца ще ни напусне завинаги.

Вратата се отваря и в полупразния ресторант влизат Димитър Димов и Георги Джагаров. Председателят и партийният секретар очевидно идват от някакво заседание. Коста Павлов маха с ръка да дойдат при нас. И те идват. Но хидаглотом Димитър Димов трябва все пак да запита:

– Имате ли нещо против да седнем при вас?

Коста реагира светкавично:

– Вие – разбира се! Аз ви поканих! Но не и Джагаров.

– Защо?! – ахва от притеснение Димов.

– Защото Джагаров е лайно!

Това беше последният опит на Благородника да влезе в контакт с мисленето на младите писатели. Само след два месеца той почина ненадейно в Букурещ. Изпревари дори Борис Ангелушев.[...]

По някакъв трагичен начин Джагаров беше излязъл от времето. Манията *Власт* го беше завладяла и обезобразила. Още от първата си среща с Георги почувствах, че той е болезнено мнителен човек.

Непрекъснато блънуваше за тъмни сили, с които трябва да се бори. Но не знаех колко опасно е съчетанието мнителност – власт. Непредпазливият политик става лесна жертва. Но мнителният превръща в жертва всичко, до което се докосне. Мъчно ми беше за приятеля, като виждах какъв налудничав деспотизъм започва да проявява. Но не можех да му помогна, защото трябваше сам да се спасявам от тази гибелна зараза. Постепенно Джагаров се затвори в едно обкръжение, което го владяваше с постоянни възхвали и постоянни доноси за врагове – заговорници, масони, шпиони...

Един от героите на тези мними или реални, или Бог знае какви заплахи, бе Павел Матев. Той вече се превръщаше в безконечен министър на културата. Тодор Живков казваше за него, че никой друг не е успявал за толкова дълго време да не направи нищо.

Из *Ти си следващия. Роман от спомени*. С., 1998, с. 250–252, 374.

Георги Джагаров, Любомир Левчев и Владимир Голев, на заден план – Младен Исаев, Павел Вежинов и Пантелей Зарев в почивка по време на X конгрес на БКП, 1971 г. С. Георги Панамски

ГЕОРГИ ЙОРДАНОВ:

Бяхме решили да отредим терени в най-хубав район на столицата за жилища на писатели, художници, артисти, музиканти и др. Но преди още да обсъдим идеята с ръководството на творческите съюзи, Георги Джагаров ме помоли да отидем в квартала на дъновистите. „Ето на това място трябва да живеят българските писатели. Моля те, съдействай!“

Така за две-три години изникнаха съвременните многоетажни жилищни сгради, в които продължават да живеят и творят най-видни представители на художествената интелигенция и тяхното потомство. Председателят на СБП издейства средства и с подкрепата на окръжни ръководства и строителни организации допринесе да се застрои и модернизира творческата база на писателите в Хисаря, Златни пясъци, Южното Черноморие, Рила и другаде. Той превърна в обичано средище залите, ресторанта и кафенето на писателите на улица „Ангел Кънчев“ 5. Тук прекарваше до късно през нощта с известни и прохождащи писатели. Неведнъж съм бил на негова маса и на събрания в съюза. Присъствието му се открояваше, щедростта му бе впечатляваща. [...]

Неговата активна работа в Писателския съюз засилваше и несъгласието, и критиката на уважавани автори, които открито с писма или разговори внушаваха, че той установява авторитарен режим, разчита на великодушие от най-високо място. Тези укори стигаха и до Тодор Живков. Нерядко Г. Джагаров и Ст. Гецов, придружавани от писатели, се преместваха от писателското кафене в нощни барове, в които до ранна сутрин ставаха любовни сцени. Имаше практика началникът на Столичното управление на МВР да ми представя в градския партиен комитет справка за произшествията в София. Тогава битовата престъпност, кражбите и грабежите бяха изключение. Нерядко в сводките герои бяха и Георги Джагаров, и негова компания. Сигналите достигаха незабавно до Тодор Живков, който не пропускаше случай, независимо по какъв въпрос се явявах на среща с него, да подхвърли: „Твоят приятел пак си е разпаса езика. Злепоставя те...“. Отговарях: „Джагаров е голям творец, за да ме zlepоставя. Дано аз не го zlepоставям“. На което Живков веднага реагираше:

„Той и мене, и мене zlepоставя...“ [...]

Не се изненадах, когато на заседание на Политбюро през юни 1972 г. Тодор Живков предложи Георги Джагаров за свой заместник в Държавния съвет. Каза, че ще е по-добре Джагаров да оглави едно културно направление в Държавния съвет. Той дълго се застоял в Писателския съюз. „Там има напрежение и ще е полезно да пратим за председател академик Пантелей Зарев, който, като си подбере подходящ екип, ще поуспокои разпалените писателски страсти.“ [...]

Потискаше недоволствието си от новата длъжност. С акад. Пантелей Зарев продължаваха да бъдат в лонната дружинка на Генералния. Пред други показваха близост. Но от реплики на двамата дори по гребни поводи оставах с впечатление, че мненията и вкусовете им не съвпадат. Г. Джагаров не криеше, че тъгува за по-ниската в йерархията позиция на председател на Писателския съюз, която е по-близка до неговия нрав, навици, сърдечни трепети.

Новият заместник-председател на Държавния съвет по духовните ценности Георги Джагаров привлече за свои сътрудници изявени творци и учени: проф. Тончо Жечев, Йордан Радичков, Ивайло Петров, Орлин Загорев... Разпадено споделяше идеи за усъвършенстване на обредната система, на езиковите правила, именната система, фолклора и т.н. С малки изключения, голяма част от идеите, в които убедено вярваше, оставаха неосъществени. Разбирах го: не беше доволен, че липсват практически резултати. Но не се оплакваше. Продължи със същата преданост и уважение към Тодор Живков да изпълнява служебните си задължения.

Из *Притаени мигове. Книга 1. Среци*. С., 2016, с. 295–297.

АЛЕКСАНДЪР СПИРИДОНОВ:

Бях посрещнат с фанфари [през 1970 г. в СБП – бел. ред.]. Това направо ме шашардиса. Джагаров беше поканил цяла сюртия писатели – т.нар. „живи класици“, които днес никой не чете и не издава, за да ме покаже като откритието на сезона. [...]

Бях му ударил вече два коняка и му разказах за нула време за митарствата си след американската легация. Говорех бързо и нервно, от страх да не ме прекъсне – все още не знаех, че този странен човек, когото и до сега не мога да разгада, никога не прекъсва изповеди и притежава най-човешкото умение – да изслушва човека. Поетичното му сърце в такива моменти туптеше, като че ли пише стихотворение: той сякаш участваше и изживяваше

Георги Йорданов и Георги Джагаров, ноември 1989 г.

чуждите изповеди, съпреживяваше чуждите съдби, товареше се с чуждите болки.

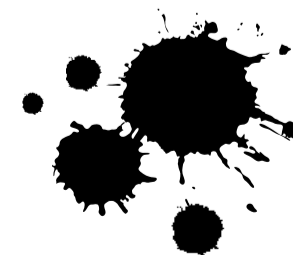
Когато го погледнах накрая изплашено, очаквайки да ме отпреже, лицето му ме поразих (какъв банален израз). Но това е истината. [...]

Усмивна ми се уморено, сякаш е знаел как ще се развие историята още след първото ми изречение (глупако, казвах си по-късно, спомняйки си тоя може би най-хубав миг в живота си, та ти си разговарял тогава с автора на „Прокурорът“, който все още е вярвал, че ще промени света), гръпна от цигарата си (той пушеше много емоционално, с отношение, сякаш продължаваше мисъл или прекъснато от цигарата изречение) и произнесе думите, които оттогава звучат в ушите ми и ги чувам всеки път, когато ме смаже поредното разочарование: „Само, благодаря ти. Аз и без това щях да узная всичко. От тоя момент забрави всичко. Все едно че не се е случвало с тебе. То вече няма никакво значение“. Говоря по памет. Може и думите да са били други – не мога да предам и интонацията му. Съжалявам. Той беше магнетичен. Той беше бог. Той можеше да изправя съдби. Той беше роден за проповедник или оракул. Ако се беше родил в друга епоха, щеше да владее тълпите и да пише с добри думи историята. Както казват днес: харизматична личност. Имах щастието две години да общувам с него и сега си мисля, че това са били най-интересните. Как да се изразя. Тогава се чувствах най-умен, мисълта ми беше най-остра, никога не ми липсваше духовна енергия и прозорливост. Бях същият човек, но моя велик Събеседник активизираше всичко талантливо, което носех, и аз самият се учудвах на тласците на дарбата си. [...]

Имам нахалявото да мисля, че аз единствен познавам душата на тоя човек, че аз единствен зная, че през всичките 17 години, когато Джагаров беше заместник-председател на Държавния съвет, на самия Тодор Живков – най-високият държавен пост, който някога е заемал български писател – през всичките тия години, когато всички му завиждаха, той не е бил нито миг щастлив. Завиждаха му на поста, лука, жените, смятаха, че той има всичко, което може да се желае – и наистина външно беше така. Но талантът му беше така жесток, така го е разпъвал на кръст, така го е съдил след всяка конформалност, че едва ли е спал една нощ в съгласие със себе си. Той е напирал „да се осъществи докрай“ и именно тогава Джагаров най-яростно е проклинал себе си – най-страшното проклятие. [...]

Мразеше конформизма – а постът му го изискваше. Мразеше поста си, но нямаше сили да се върне в безпризорните, хъшовски, едва ли не клошарски години. Беше осъдил пръв от всички личната преданост, комплекса за благодарност и признателност на партията и дейците ѝ – а е трябвало да бъде лично предан и униженно благодарен – тоя най-горд човек, когото познавам. Може би от тази своя двойственост той страдеше от вождизъм, беше чувствителен към предаността на хората и харесваше благодарността – а талантът му най-остро спореше именно с това.

Из *Последната страница. Мемоаристика*. С., Варна, 2007, с. 24–29.

Наставникът и неговите гени

от стр. 11

Вместо *априлският гъжд* от пиесата „Прокурорът“ вече пълноценно *звезда*. Макар и *звезда*, изпълнена с най-чисти намечения, автобиографичният лирически герой изживява усещането за истинско *падение*. Не знае *какво е станало*, но се срамува, може би именно защото не знае какво е направил. Впрочем тъкмо в това се състои виртуозното вменяване на тоталитарната вина – диктаторът кара поданиците му да се чувстват изначално виновни или никога да не са напълно сигурни дали не са направили/казали нещо недопустимо, за да бъдат постоянно готови да се вклучат в предизвикан самокритически ритуал. Разбира се, в този случай поетът отиграва една по-скоро *салонна самокритика*, в предмета на която са посветени само двама души – председателят и заместник-председателят на Държавния съвет, ако не бром председател на БАН и служители на Държавна сигурност.

Какво е сторил Джагаров? Говорил е нещо пред някого, което не се харесва на Живков? Кроил е някакви планове без да поиска разрешение? Предприел е скандална самоинициатива¹⁵? Заглавието „Угризение“ поразява с приемането на някаква недоизговорена *вина*, въпреки че първото заглавие е „Неизвестност“¹⁶. За *вината* или *неизвестността* може би знаят нещо само поетът и неговият наставник. Нямаме данни Джагаров да е дал още тогава лирическата си самокритика на Живков в ръкопис. Но е напълно логично да са имали повторна среща, при която са изяснили всичко. Като между баща и син.

Още повече, че спойката между поета и диктатора е достатъчно силна още от средата на 60-те години, когато Георги Марков забелязва, че „въпреки известни слухове, а може би и действителни колебания, връзката между Тодор Живков и Джагаров“ си *остава най-приятелска*. Писателят емигрант свидетелства, че от една страна, „Живков си беше внушил, че всъщност Джагаров е пряк изразител на неговото отношение и провежда неговата политика“, а от друга, „знаеше, че Джагаров беше негово създание, което напълно съзнава ролята на своя творец и храни синовна преданост към него“, затова цом „винаги е ставало дума за Джагаров и винаги съм забелязвал върху лицето на първия секретар чувство на привързаност и топлота, която е характерна за отношенията между баща и любими деца“. Марков стига до преслената теза за *взаимна зависимост* между двамата, но пък посочва по-активната страна – председателят на СБП до 1972 г. Джагаров, който „по повод и без повод... се старееше не само да декларира своята собствена преданост към първия ръководител, но и да застава всички наоколо да правят същото“¹⁷. При такава биография на отношенията си с вожда поетът не оставя нещата, сведени само до един творчески резултат от януарската среща през 1977-а. Не изчерпва реакцията си с *угризение*, а се реваншира със стандартен *прокураторски* поздрав. Само след година написва *специална лична лирическа честитка* до вожда по случай Новата година. Датирана 1978 г., тя е публикувана за първи път две години по-късно:

*Пред празника новогодишен
и верен пак на своя нрав
аз искам в стих да ви напиша:
бъдете жив, бъдете здрав!*

*Да, жив и здрав! С деца и внуци!
С приятели и цял народ!
Размахвайте дори юмруци,
но ни водете към възход!*

*Защото вие сте обречен
и от живота сте избран
мига, деня, самата вечност
да преустройвате по план!*

¹⁵ Всъщност в свое *предсмъртно* интервю Г. Джагаров конкретизира упреците на Т. Живков от 6 януари 1977 г., свеждайки ги до три основни пункта: 1. че е довел Пантелей Зарев до „тежка сърдечна криза“ (вероятно заради заглушени сцени, изразяващи постоянната непримиримост на Джагаров, че друг човек е станал председател на СБП); 2. че се отнася зле към жена си и семейството си (вероятно става дума за интимни неразбирателства, укорими и наказания по законите на партийната дисциплина); 3. че „от две години насам“ е разработван от американското и английското разузнаване „чрез курва“, с която зам.-председателят на Държавния съвет ходи по баровете (т.е. туък се намесва и персонала на *любовнича-ионион*). След тези обвинения Джагаров излиза от кабинета на диктатора „ни жив, ни умрял“. Вж. този разказ в: *Бях близък на Живков, но като падна, само мен ме въртяха на шиша* [Интервю с Георги Джагаров, 22.09.1995] – В: Паташкакова, Кристина. *Въпреки всичко. Българските писатели в годините на цензурата*. Престиж буукс. С., 2023, с. 105–106.

¹⁶ Вж. това свидетелство на Цвета Джагарова: Пак там, с. 126.
¹⁷ Вж. тези наблюдения и заключения в: Марков, Георги. *Разделяй и владей* – В: *Загочни репортажи за България...*, с. 150–151.

[...]
*Поетът има своя слава
и задължения в запас,
но той сърцето си отдава
за истината! И за вас!*¹⁸

Този текст е албумен предвестник на вълната от лирически творби, която ще ознаменува 70-годишния юбилей на диктатора през 1981 г. Макар и публикувана без посвещение, всички разбират *към кого* е адресирана тя:

„Лирическият почерк на Джагаров продължава да бъде властен от антикултовска свенливост, непозволяваща директно, поименно изповядване на култ. Написано във второ лице, но в уважителната „Вие“-форма (макар и с малка буква „в“), с фрази, иззети направо от номенклатурния език („водете към възход“, „преустройвате по план“ и пр.), стихотворението е лишено от каквато и да било интимност или поне от приятелско отношение. Наистина представлява официална честитка в стихотворна форма по случай Нова година, депозирана от един подчинен в кабинета на високопоставения си началник – от заместник-председателя на Държавния съвет Георги Джагаров, който се явява и поет, до председателя на Държавния съвет Тодор Живков. А може да бъде видяно и като новогодишна поздравителна, която Джагаров прочита/вдига по време на новогодишен банкет, защото финалът е госта красноречив: „Честито! И да вдигнем чаши, / до дъно да ги пресушим!“¹⁹

Към тези наблюдения и предположения можем да прибавим вече и допускането, че *новогодишната честитка* е сериозен опит на поета да стабилизира положението си пред своя пряк началник само година след инфарктната аудиенция. Сякаш си е обещал повече никога да не се повтаря онази Нова година. Затова декларацията е пряка и еднозначна, почти поименна: *Поетът сърцето си отдава за истината и за вас, другарю Живков!*

И двата текста на Джагаров, предизвикани от кризисната му среща с Живков на 6 януари 1977 г., имат своя независеща от тях съдба. „Новогодишна честитка“ заема неизбежно място в първия сборник „Априлски сърца“²⁰, за да се превърне в образец за салонното куртоазно общуване с диктатора, влизайки в „златния фонд“ от творби, обслужващи култа към личността на Тодор Живков.

Стихотворението „Угризение“ поема в различна посока. То се откъсва от породилата го контекст – режестр пълната си връв и се сдобива с друг живот. След няколко години композиторът Тончо Русев пише ноти по него, Панайот Славчев прави аранжирмент и популярният певец Васил Найденов го изпълнява на фестивала „Златният Орфей“ през 1986 г. под заглавието „Угризения“²¹. Печели трета награда²². Съчинената *поп балада* извисява стихотворението до нови публични и нови значения.

Срещата между Живков и Джагаров, предизвикала лирическия текст, остава някъде в подземията на паметта, зарита под тонове унижение и вдъхновение. *Вината и срамът*, които изпитва лирическият герой, се преадресират през времето към по-дълбоки причини и по-високи морални авторитети. *Срамът* не е пред Живков, а пред някой *екзистенциален друг* – пред близък човек, пред любимата, пред себе си... Всъщност срамът *пред себе си* най-добре би извисил съдбата на това стихотворение.

Към литературните понеделници

От края на 60-те години писателският съюз въвежда нов формат – *литературни понеделници*. Идеята за тях възниква в недрата на „размразяването“ (1962), първо като *авторски рецитал* за пряко общуване с публиката („Лиричен понеделник“), а после се разгръща във *вътрешносъюзна* диалогична форма, за да се стимулира дискуссионното начало сред писателските среди в постсталинистката ситуация. При управлението на СБП от Джагаров вниманието се насочва едновременно към *официализиране* на този формат чрез привличане на Живков (макар и за кратко) за участие в него и към специфично *одомащяване* на социалистическия реализъм. Това не е нищо официалната атмосфера на конгресите и конференциите на СБП, нито салонно-трапезната обстановка на варненските срещи или юбилейните банкети, а нещо трето – форум с ограничена публичност, своеобразен *дискуссионен клуб*, в

¹⁸ Джагаров, Георги. *Новогодишна честитка – Литературен фронт*, бр. 3, 17.01.1980. Стихотворението е датирано 1978 г. Заедно с него са публикувани още пет стихотворения на Г. Джагаров, всички датирани *малко спорно* от 1976 г. Както стана по-горе известно, стихотворението „Угризение“ в архива на автора е датирано *6 януари 1977 г.*, а при публикацията му в *Литературен фронт* е посочена същата дата, но от предходната година – *6. I. 1976*.

¹⁹ Дойнов, Пламен. *Поклоение и поезия. 1956–1989*. Кралица Маб. Департамент „Нова българистика“ на НБУ. С., 2018, с. 132.

²⁰ Вж. Джагаров, Георги. *Новогодишна честитка* – В: *Априлски сърца*. Георги Бакалов. Варна, 1981, с. 36.

²¹ Вж. песента „Угризения“ (муз. Т. Русев, аранж. П. Славчев) във: *Фестивал Златният Орфей '86*. Грамофонна плоча. Балкантон. 1986, втора страна.

²² Впрочем песента „Сбогом, казах“, отново композирана от Тончо Русев по стихотворение на Георги Джагаров и изпълнена от Васил Найденов, печели година преди това телевизионното състезание „Мелодия на годината“ (1985).

които писателите обсъждат *заедно с вожда* актуалната литературна и политическа ситуация. За предвестник на *понеделниците* от 1970-а можем да посочим откриването на 26 декември 1969 г. на Клуба на българските писатели на ул. „Ангел Кънчев“ № 5 в София – в централата на СБП. Снимката запечатва този момента с Живков, Джагаров, Георги Караславов, Тодор Генов, Николай Зидаров и с част от лицата на Божидар Божилков и Ефрем Каранфилов²³:

Лично вождът прерязва лентата, плисва менчето с вода и подарява на клуба портрет на Христо Ботев от Илия Петров. Изразява радостта си, че партията разполага с „такъв отред български писатели“, с когото си свързва „взаимна вяра и доверие“. Самодейци от Широка лъка пеят и танцуват²⁴.

Само половин година по-късно на Джагаров му хрумва, че вождът може допълнително да осмисли „литературните понеделници“, да издигне равнището им до *свърхелитен литературен клуб*, функциониращ като *идейна лаборатория* от най-висок клас, без аналог в НРБ. При формулирането на решението в Бюрото на Управителния съвет на СБП председателят заявява, че за събитието „група писатели ще се подготвят добре и ще изнесат пред ръководителя на Партията и гържавата това, което мислят, че той трябва да знае“ и „по този начин ще се създаде една постоянна връзка с ЦК и правителството“. *Всички изказали се* на заседанието смятат, че „това е една изключителна възможност за писателите да се изяснят редица въпроси, свързани с работата, че това е една проява на демократизъм, която историята на световната литература не познава“²⁵.

Планираните амбициозни *10 литературни понеделника* с вожда, разбира се, не се провеждат. Но два от тях се превръщат в знакови прояви на прякото включване на Живков в дискусиите за актуалната литература и въвличането му като *непубличен съветник*, който ориентира *държавните писатели* сред подвижните норми на социалистическия реализъм, но не чрез речи и наиздания, а в разговор, в доверително споделяне. Наставникът отива лично при своите „гени“, за да ги предпази от грешки и да им даде насоки за ефективна работа.

В началото на първия *понеделник* от 14 юни 1970 г.²⁶ Живков кокетничко, че не е компетентен, не бил „нищо литературен критик, нито културтрегер“, а „общественик, държавник“. Но после в продължение на *седем часа и половина* (колкото продължава срещата) изслушва изказвания, отговаря на въпроси, дава съвети, за да стигне в диалог с Орлин Василев до формулата:

„Един факт взем, обаче кажи това, което аз съм казал! (Смях) Аз говоря, говоря, говоря и накрая – за пленумите, за Съветския съюз. А ти искаш да вземеш фактите, а края не вземаш. Това няма да бъде. (Смях) За това се касае, за нищо друго не се касае. Касае се фактите да се вземат, но обобщенията да бъдат научни. Иначе ще направим грешка.“²⁷

Казано по-ясно, това означава, че според рецептата на Живков в един литературен текст отгледаните факти на „малката правда“ накрая винаги трябва да бъдат идеологически обосновани и обезопасени през изводите на „голямата правда“, т.е. комунистическият режим и неговата идеология да остават политически и морално неприкосновени. Иначе и на първия, и на втория *понеделник* от 6 юли 1970 г.²⁸ се обсъждат щекотливи проблеми – за

²³ Снимката е публикувана в: *Литературен фронт*, бр. 1, 1.01.1970.

²⁴ Вж. репортажа от откриването: *Клуб на българските писатели – Литературен фронт*, бр. 1, 1.01.1970.

²⁵ Вж. *Протокол № 17 от заседание на Бюрото на Управителния съвет на Съюза на българските писатели* [12 юни 1970] – ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 55, л. 39–41.

²⁶ *Литературният понеделник* от 14 юни 1970 г. се представя по стенограмата му в: ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 218.

²⁷ Пак там, л. 117.

²⁸ Вж. стенограма на втория *литературен понеделник* от 6 юли 1970 г. в: ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 27.

страха сред редакционните среди да публикуват критични материали, за автоцензурата, за неравноверието между „историческа“ и „съвременна тема“ и т.н. Орлин Василев измисля предложението: нека от ЦК на БКП или лично от Живков „да се разреши на гр. Джазаров или на съюзното издателство, да се разреши на някого да могат да се пуснат шибаци правдиви книги, наши, революционни“²⁹. Звучи екстравагантно и някак двусмислено, доколкото автоцензуриращите се автори *искат разрешение* от цензурата да напишат творби, за които не е ясно колко *революционни* могат да бъдат. Проблемът е, че самата цензура в лицето на вожда или на ЦК на БКП няма как да знае за какво трябва да *даде разрешение*.

В самия край на втория *понеделник* Живков напомня, че „би било редно каквото говорим тук да не се изнася много“³⁰. Конфиденциалността е обяснима, защото се чуват редица предложения и оценки – премислени или спонтанни, някои произнесени лично от диктатора, които в публичността биха отзвучали нелицеприятно както спрямо други личности, така и чисто поштитчески. Особено за продължителното отбелязване на 100-годишния юбилей на Ленин в НРБ (т.нар. тогава *Лениниана*) съгласието на Живков, че „на всички ни омръзна“ и „че се много прекали“³¹, биха предизвикали непредвидима реакция от Москва. Тези и други, изречени в ограничен кръг, „признания“ превръщат *понеделниците* в зона на една сложна раздвоена публичност – едновременно *официална* и *тайна*, протоколирана *извън протокола*, венец на *доверителното общуване* между писателите в НРБ и диктатора.

Литературните понеделници се провеждат в месеците на подготовка на ключовия за утвърждаването на живковизма Десети конгрес на БКП, проведен между 20 и 25 април 1971 г. Тогава солидна група от СБП стават делегати на форума. На едно място те позират за пресата³²:

Около Живков (в центъра) могат да бъдат разпознати писателите, ползващи се с най-голямо доверие в началото на 70-те – на първи ред: Георги Джазаров, Лиляна Стефанова, Стоян Ц. Даскалов, Славчо Васев, Николай Зидаров, Людмил Стоянов, Георги Караславов; на втори ред: Любомир Левчев, Георги Димитров – Гошкин, Павел Матеф, Андрей Гуляшки, Павел Вежинов, Младен Исаев, Пантелей Зарев, Дико Фучеджиев; на трети ред: Янко Димов, Драгомир Асенов, Божидар Божилов, Пенчо Данчев, Димитър Методиев, Владимир Голев... Единици остават неразпознати. На друга снимка изглежда, че писателите се шегуват с вожда или по-скоро той се шегува с тях³³:

Тодор Живков сред членове на СБП, делегати на X конгрес на БКП, 1971 г.

Това е фазата на крайно *одомашняване* на общуването на Тодор Живков с писателите, ускорено при управлението на СБП от Георги Джазаров. Пет месеца след партийния конгрес при честването на 60-годишнината на вожда го

²⁹ Вж. стенограмата на *литературния понеделник* от 14 юни 1970 г.: ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 218, л. 17.

³⁰ Вж. стенограма на втория *литературен понеделник* от 6 юни 1970 г. в: ЦДА, ф. 551, оп. 3, а.е. 217, л. 75.

³¹ Вж. пак там, л. 45, л. 47.

³² Снимката е от архива на Георги Панамски [20–25 април 1971].

³³ Снимката е от архива на Георги Панамски [20–25 април 1971].

него се адресира телеграма на СБП, подписана и дори най-вероятно *лично написана* от Джазаров, в която първо се чертае нова генеалогия на *личностите*, в които е *въплътен* българският народ и на чийто еволюционен връх стои именно Живков:

„Те са се раждали като огън от огъня, като звезда от звездата. Ивайло се роди, за да продължи делото на Аспарух; Васил Левски се роди, за да продължи делото на Ивайло; Димитър Благоев се роди, за да продължи делото на Левски; Георги Димитров се роди, за да продължи делото на Благоев; тогава с основание може да се каже, че Више се родихте, за да продължите делото на Димитров. [...]“

Онзи, който иска да разбере днешна България с нейните помисли и дела, трябва да разбере преди всичко Вас, защото днес България мисли, говори, съществува и действа чрез Вас.³⁴

Ето я според държавните писатели генеалогическата линия на най-важните исторически личности: Аспарух – Ивайло – Левски – Благоев – Димитров – Живков. След увенчаването на диктатора като еманация на народа и персонафициран образ на днешна България, идва ред на споделянето на съкровено наставничество на Живков:

...ние, писателите, сме Ви особено признателни, защото пред нас или в наша среда споделихте едни от най-ценните си постановки за развитието на литературата и изкуството, за обществено-държавното начало в ръководството на културата, за укрепването на класово-партийния критерий, постановки, които са истински принос в марксистко-ленинската естетика. Запути ние идваме при Вас, както идват бойни другари при свой боен другар и приятел. Идваме да Ви благодарим, че в трудни минути ни напътствувате и вдъхновявате за полет, предпазвате ни от грешки, оказвате ни безгранично доверие. Идваме да Ви уверим, че епохата, към която ни водите, ще бъде отбелязана и с разцвет на българската художествена литература.³⁵

Последният абзац на писмото съдържа предчувствие и прогноза как би възникнал новият култ към личността:

„Обикновен сред обикновените, чужд на всяка суета и преднамереност, човечен и демократичен в поведението си, Више от върха на своето обществено положение не позволявате да Ви се паят песни и да Ви се издига паметници. Више сте прав, скъпи другарю Живков, но тяхната основа е вече заложена, тя е в нашите сърца и души, в нашата любов и преданост към Вас и към Вашето велико дело.“³⁶

Всички тези клетви, уверения и възклицания за величие не са обикновени прояви на ласкателство или пресметливо подмазване. Те изобразяват не просто абсолютната готовност за нов култ, а постигнатия от *държавните писатели* модус на общуване и взаимодействие с най-висшия представител на властта в НРБ. Към инициативите в чест на Живковия юбилей се прибавя реализираната идея на Джазаров писателите да подарят на вожда *огромна ракла*, напълнена с техни книги, поднесени с дарствени надписи (автографи) за юбилея³⁷. Автографите могат да бъдат четени като специални слова, фрагменти от общия несекващ *разговор* с вожда.

Връзката на вожда с писателската общност е пряка, сякаш във всеки момент може да говори с всички заедно по директен червен телефон (по „петолъчката“), който е едновременно личен и служебен. Защото именно той напътства и вдъхновява държавните писатели, тях предупреждава, съветва и така ги предпазва от грешки, дарява ги с доверие в ритуала на една салонно отирана публична интимност.

Нещата стигат дотам, че когато след четири години Живков връща жестта и публикува поздравителното си писмо до Джазаров по повод 50-годишния юбилей на най-приближения му тогава поет, тонът отеква сензационно. Започващо с „Драги Георги“, приветствието се движи откъдето обичайния юбилеен патос:

„Защо трябваше да науча от други, че се навършил 50 години! И как е възможно това – ти, който се движил в компанията на такива буни младежи като Ангел Балефски, Пантелей Зарев, Тодор Живков, та дори понякога пиеш кафе сутрин с академик Михаил Арнаудов... [...]“

Нашата близост и приятелство датират от госта години. Но аз винаги съм съжалявал, а сега съжалявам още повече, че не се сприятелихте по-рано, през онази бележита епоха от твоя живот и твоего творчество, когато и аз заедно с тебе бих могъл да да рецитирам стиха ти:

И вашите благоверни дами
към мене гледаха със страст,
че любех аз от вас по-силно
и тях по-добре от вас.

Това е една пропусната веднъж винаги възможност

³⁴ До първия секретар на ЦК на БКП и председател на Държавния съвет на Народна република България – Литературен фронт, бр. 37, 9.09.1971.

³⁵ Пак там.

³⁶ Пак там.

³⁷ Вж. за този епизод в: Христова, Наталия. *Специфика на българското „дисидентство“: Власт и интелегенция. 1956–1989 г.* Летера. Пловдив, 2005, с. 334–336.

да вляза в историята и с това. Но какво да се прави?! Пропуснатото е пропуснато! Аз мога само да скърбя за него, още повече, че настоящото ми писмо няма да бъде публикувано и всичко ще си остане между нас. Въпреки всичките си съжаления, аз съм радостен, че имам приятел като тебе, който от юношеска възраст е посветил живота си на партията като талантлив поет и драматург, като неуморен обществен деец.³⁸

Въпреки *сериозният* финал, преобладава демонстрацията на иронична фамилиарност и публично заявен интимитет, която стъпва на някои странични наблюдатели, други са възмутени. Борис Делчев отчита, че писмото е на „най-ниско махленско равнище“³⁹, а Христо Радевски осъжда „пошлия му тон с претенция за духовитост“⁴⁰. Явна проява на безвкусица, все пак *публикуваният* епистолярен текст на Живков показва до какъв предел на театрална близост е достигнал с може би най-доверения си *държавен поет*. Макар вожда да се самозабравя в неумелото си боравене с иронията, той стига до това пропадане в езика, защото се опитва да изрази пред всички дълбоката си свързаност със своето кадрово откритие, да влезе в тона на шегите, размения в една приятелско-колегиална компания, сякаш се намира пред камината в някоя ловна резиденция. Същевременно писмото *афишира приятелството* между Живков и Джазаров, което вече – *на показ* – може да понесе всичко, дори нескъпосаната ирония.

През 1975-а това е знак за изчерпан етап в общуването между наставника и поета, който вече не е негов заместник в писателския съюз, а стои плътно до диктатора в едно завинаги пленило го служебно приятелство, изгубил каквато и да е мисъл за творческа автономност – в ролята на заместник-председател на Държавния съвет.

През септември 1982 г. подобен *интимитет*, макар и без ирония, бива демонстриран при честването на 60-годишнината на *съветника* на Живков – Димитър Методиев. На тържеството той му връчва *златната звезда* на „герой на социалистическия труд“⁴¹:

После започва поздравлението си към него с „Драги Димитрий“, за да го назове „един от големите поети на нашата социалистическа родина, възторжен певец на нашата комунистическа вяра“, който е „по комунистически непримирим към враговете и по комунистически възискателен към другарите си“, а в творчеството му са *втъкнати обич и признателност* към „великия руски народ, към КПСС, към СССР“. Вожда поздравява „своя близък другар и помощник“, с когото го свързва десетилетна всекидневна работа⁴². Впрочем творческият наставник Живков приветства с обич един от своите най-лоялни „зеници“.

За разлика от Димитров и Червенков, които в първото десетилетие на НРБ по никакъв начин не фамилиарничат пред публича с приближените си писатели, при живковизма от 70-те и 80-те години на ХХ век връзката между вожда и неговите довереници понякога е споделена на всеослушание. Така диктаторът държи да покаже на специални ритуални срещи кои са приятелите му сред образцовите писатели в НРБ – заместник-председател на Държавния съвет, съветник от кабинета му в ЦК на БКП, председател на СБП и т.н.... Това са писатели и приятели, заемащи значими постове в комунистическата държава. Човешката близост с един тоталитарен вожда е винаги служебна.

³⁸ Приветствено писмо на другаря Тодор Живков до юбилея – Литературен фронт, бр. 29, 17.07.1975.

³⁹ Непубликувани страници от *Дневника* на Борис Делчев. Запис от 17 юли 1975 г.

⁴⁰ Радевски, Христо. *Разговор със себе си. Непубликуван дневник*. Захарий Стоянов. С., 2000, с. 139.

⁴¹ Вж. публикацията: *Вдъхновен певец и воин на революцията* – Литературен фронт, бр. 38, 23.09.1982.

⁴² Вж. приветствието на Т. Живков:

До Димитър Методиев, София [11 септември 1982] – Литературен фронт, бр. 38, 23.09.1982.

Пенка Ангелова: Елиас Канети е европейският гражданин par excellence

Пенка Ангелова е българска литературоведка, културоложка, специалистка по изследвания на пола/рода (джендър науки), преводачка и културно-политическа деятелка, Prof. em. във Великотърновския и Русенския университет. Основател на Международното дружество „Елиас Канети“ (МДЕК), базирано в Русе. Разговаряме с нея няколко дни преди церемонията за връчване на националната литературна награда „Елиас Канети“ на 31 октомври 2025 г.

Неотдавна получихте високо отличие от външното министерство на Австрия за утвърждаване на българо-австрийските културни отношения по повод 20-ата годишнина на Австрийската библиотека „Елиас Канети“ в Русе. През юли 2025 г. получихте и наградата „Дьорд Конрад“ от Европейската дунавска академия. Какво означават тези признания за Вас лично и за Вашата дългогодишна работа в полето на немскоезичната литература?

Тези награди са признание за една дългогодишна работа. През 1992 г. с първата международна конференция за Елиас Канети в Русе беше създадено Международно дружество Елиас Канети (МДЕК). През 1994 г. се откри Австрийска библиотека във Велико Търново, а през 2005 (по повод 100-годишнината от рождението на нобелиста) и Австрийска библиотека в Русе. За мен лично тези награди означават и признание за добро сътрудничество, от една страна с екипите, с които съм работила и продължавам да работя, от друга страна, с институциите и страните, с които си сътрудничим в крайдунавското пространство. Наградата от Дунавската ректорска конференция на името на унгарския писател Дьорд Конрад – един от най-важните интелектуалци, дисиденти и активисти в борбата за граждански права в Европа – ми беше връчена в крайдунавския град Улм...

Виждате ли в наградата не само лично, но и символично признание за културния диалог между България и Австрия?

Да, мисля, че този диалог го поддържа от десетилетия и в това отношение заслугата е както на австрийското външно министерство, което създава тези библиотеки (общо 66 на брой, три от които в България), които в голяма степен изпълняват функции на малки културни центрове. Тук бих желала да подчертая и доброто сътрудничество с Българския културен център „Дом Витгенщайн“.

Дружество „Елиас Канети“ е и учредител на Националната литературна награда на негово име от 2005 година досега. Как се определят конкретни и измерими критерии, за да се осигури обективност в оценяването на литературни творби? Могат ли да се игнорират личните пристрастия и предпочитания?

За Националната литературна награда на името на Елиас Канети може и трябва да се говори повече. Чест е за Община Русе, съвместно с МДЕК, че обяви тази награда. Първо искам да подчертая, че при тази награда няколко месеца преди връчването ѝ биват обявявани номинациите, които са толкова важни, колкото и самата награда. Конкретни и измерими критерии се обявяват, но издателствата обикновено кандидатстват с всички свои новоизлезли книги, така че критериите си остават при журито. Полагаме усилия номинираните да бъдат не просто обявени, но и представени в Русе и в други градове. Обикновено всички номинирани участват и в „Литературен фестивал Русе“, който ежегодно се провежда в началото на октомври, а някои биват представяни и в чужбина. С Константин Илиев, с Ивайла Александрова, с Алек Попов, Кристина Димитрова и Георги Гроздев сме имали впечатляващи презентации. Лични пристрастия едва ли могат да се игнорират, но когато гласуването се провежда анонимно в седемчленно жури, все пак тези лични предпочитания могат да бъдат уравновесени. Важно е текстът да има необходимите литературни качества и език. Особено съм впечатлена от някои дебюти и последно обсъждахме възможността за отделна награда за дебютираец автор.

Вие сте основател и пръв председател на МД „Елиас Канети“ – Русе. Как възникна идеята за създаването на дружеството?

Идеята възникна по време на първата международна конференция в Русе, посветена на творчеството му – „Автобиография между фикция и действителност“ през 1992 г., когато изследователи и приятели на Елиас Канети от Австрия, Германия, Франция, Швейцария, САЩ и

Южна Африка гоидоха, за да видят родното му място и да обсъждат един много актуален за времето проблем. Тогава възникна идеята. Но истинската регистрация стана през 1995 г.

Завършили сте легендарната немска гимназия „Ернст Телман“ в Ловеч. Какво Ви привлече първоначално към немския език и немскоезичната литература? А има ли конкретен автор или произведение, което Ви накара да ѝ се посветите?

Всички, които сме учили в „Ернст Телман“, се смятаме за съученици. И от време на време се срещаме. През ученичеството ни беше въведена размяната на ученически групи, за да се запознаем с чуждата култура, а те с нашата. Скоро се срещнах с моя приятелка от тогава, възрастност от детството. Шестдесетгодишно приятелство, продължило и като семейно приятелство...

Литературата винаги ме е привличала, а и учителят, който ни преподаваше немска литература, успя да събуди интереса ми. Хайне, Гьоте, Шилер, но и Ана Зегерс бяха първите автори, с които се „запознах“. След това следвах немска филология в София, където тази специалност беше на много добро ниво с проф. Огнянов, но и с млади асистентки-литераторки. След това – докторантура във Фридрих Шилер Университет в Йена, дисертация за Херман Хесе, за доцентура за Франц Кафка, хабилитация за Елиас Канети. Това са автори, които формират начина на мислене.

Какво е според Вас мястото на Канети в съвременната културна памет на България и Европа?

Елиас Канети е европейският гражданин par excellence, живял в повече европейски държави, събрал опита и впечатленията както на общността, така и на философската и културна идентичност на тези страни. Той остава актуален както с романа си „Заслепенето“, така и с теоретичния си труд „Маса и власт“, така и с драмите, записките, с наблюденията си. Поради забраната, която беше поставил върху част от записките и документацията си, едва тридесет години след смъртта му могат да се разкрият и публикуват цялостно събраните му съчинения. Така сега отново възниква огромен интерес и започва да излиза Цюрихско издание на събраните му съчинения. Както изследователският, така и читателският интерес нараства. Може да се наблюдава и по изследванията, преводите, научните конференции, които се организират за неговото творчество. Туристически групи от Европа си поставят за цел да посетят родното място на Канети в Русе и търсят МДЕК с въпроси, засягащи творчеството на автора.

Елиас Канети е засега единственият носител на Нобелова награда за литература, роден в България, и смятам, че е твърде малко припознат тук. Не се изучава в училищата, дори не се препоръчва. Носителката на Нобелова награда Херта и Мулер също е писала на немски език, но въпреки това е влязла в обучението по литература в Румъния... Логично и даже наложително е текстове на Канети да бъдат преподавани в училищата. В продължение на две години беше отправен парламентарен въпрос към министъра на образованието относно възможността произведенията на Канети да бъдат включени в задължителната училищна програма. Тогава министърът на образованието обяви, че цялостната промяна на учебните програми ще отнеме над пет години, което значи, че се отлага включването на Нобеловия лауреат в учебниците по литература. Българският канон по литература принципно с много малко изключения се придържа към това, което се е преподавало през 20-те години на XX век и веднъж на 20 години успява да се откаже от един текст и да приеме нов автор. И спорът за „Балканджи Йово“ продължава да се води...

Това negliжиране на Канети стига дотам, че дори не е отбелязан като нобелист, роден в България. По правило нобелистите се водят към тези държави, където са родени и са починали. И все пак има едно училище, където учениците се запознават с творчеството на Канети. Със заповед на Министъра на образованието и науката на Професионална гимназия по икономика и управление в Русе беше дадено името на Елиас Канети. Именуването на гимназията стана на 25 април 2005 г., когато България подписа договора за присъединяването си към Европейския съюз. Интересен факт е, че в това училище е учил Самуил Рефетов – единственият българин, номиниран за Нобелова награда за медицина. От 2008 г. в партньорство с МД „Елиас Канети“ в гимназията се организира конкурс за художествена творба по цитат на Елиас Канети. Наградените творби се представят на литературно четене. От 2018 конкурсът е и международен.

Пенка Ангелова

Виждате ли паралели между живота на Канети и съвременната европейска идентичност?

Казах, че Канети е показателен пример за европейски гражданин. Той изиграва особена роля за възприемането на другостта в немскоезичната литература. И става все по-актуален с неговата „рожденост“.

Немскоезичната литература, която клони към философски и геополитически разсъждения, представя „осите“ изток/запад и север/юг също в този философски ракурс. От една страна има противопоставянето между Севера и Юга. От Гьоте през Август фон Платен и Ницше до Томас Ман и Волфганг Кьопен Югът придобива литературен образ в Италия. Той символизира копнеж, изкуство, топлина, любов, но също и безредие, хаос, произход, мръсотия и т.н. – с една дума, той е противоположен на Севера.

Другата ос формира проблематиката Запад-Изток. От романтиците, но тук се включва и Гьоте с неговия „Западно-източен диван“, през Херман Хесе и граф Кайзерлинг, до Гюнтер Грас, Йозеф Винклер и Герхард Рот се търсят образи от Близкия и Далечния Изток, пътувания до Ориента и пътувания до Индия и Япония, будистки и дзен-будистки образи, японски мотиви и т.н., за да бъдат открити и направени достъпни за литературата. Политици и културолози от своя страна започват да говорят на тази основа за отвореността на европейската култура към други култури. А пътеписите от миналите векове – независимо дали са на английски, немски или австро-унгарски пътешественици и търговски пътници, макар и много информативни, се четат по-скоро като разкази за потвърдени или непотвърдени очаквания, отколкото за реални информативни преживявания.

По мои наблюдения Канети е първият писател в немскоезичната литература, който е създал топоса на *родината отвън*, който не е писал за България като за нещо чуждо, екзотично и непознато, което трябва да се открие и проучи чрез пътуване, а като мястото, където се е чувствал у дома, родината в дословния смисъл на тази дума, където е получил първите впечатления и информации за света, неговата „рожденост“: „*Всичко, което преживях по-късно, вече се беше случвало някога в Русчук.*“ И тук той възприема многоезичието като ежедневие, интеркултурността като предизвикателство. Венцислав Константинов описва в една своя студия много точно произхода на основните мотиви в творчеството на Канети в детските преживявания, в крайдунавския град: страха от смъртта и магията на заповедта, опияняващото въздействие на масата и властта на словото, очарованието от метаморфозите на бащата и склонността към собствени превращения. Това са изходните преживявания, които се надграждат след това в другите градове, в Манчестър, Цюрих, Виена, Франкфурт, Берлин и т.н.

Ако трябваше да препоръчате една книга на млад човек от Канети, коя щеше да е тя?

През 2024 година преиздадохме един сборник с тематично разпределени откъси от автобиографичните книги, драмите, романа, кратката проза, от „Маса и власт“ и други записки – „Слуховидецът на века. Елиас Канети“. Бих му препоръчала оттам да си избере нещо, което ще му е интересно.

Национален фонд „Култура“

За какъв бихте разговаряли с Елиас Канети днес, ако имаште тази възможност?

Първо искам да видя посмъртно издадените му записки.

Разговора води ЛИДИЯ ВЛАСОВА

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ: Амелия Личева (гл. ред.)
Пламен Дойнов, Ани Бурова, Камелия Спасова,
Мария Калинова, Емануил А. Видински
РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ: Бойко Пенчев, Галин Туханов, Георги Господинов,
Дария Карапеткова, Йордан Ефтимов, Мирела Иванова, Михаил Неделчев
Печат: „Нюзпринт“

ISSN 1310 – 9561

Адрес: СОФИЯ 1000 ул. „Георги С. Раковски“ 108
Банкова сметка: BG56BPB179401049389602, BIC – BPBVBGSG
„Юробанк България“ АД
Издава Фондация „Литературен вестник“
<https://litvestnik.com/>;
<http://litvestnik.wordpress.com>
ВОДЕЩ БРОЙ Пламен Дойнов